

บทที่ ๔

ความเปลี่ยนแปลงจากความสำเร็จทางยุทธศาสตร์มาสู่ความสำเร็จในการจัดเก็บผล
ประโยชน์ของรัฐทางเศรษฐกิจ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๘๔)

๔.๑ ปัจจัยความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของรัฐส่วนกลางที่ส่งผลกระทบต่อหัวเมืองฝ่ายเหนือ

ภายหลังการเสียดรงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ เป็นช่วงระยะเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อแห่งประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย และเป็นการสถาปนารุงรัตนโกสินทร์บนพื้นฐานวัฒนธรรมทางการเมืองและเศรษฐกิจแบบอยุธยา^๑ ความจำเป็นทางเศรษฐกิจทำให้รัฐต้องการเงินตรามาใช้จ่ายในการฟื้นฟูราชอาณาจักรใหม่ เช่นการสร้างเมืองหลวง ตลอดจนทำสงครามกับรัฐเพื่อนบ้าน จึงทำให้รัฐหันมาดำเนินนโยบายการจัดเก็บผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในรูปของส่วยและอากร แต่เนื่องจากรัฐไม่สามารถกระทำได้ในขอบเขตที่กว้างขวางรายได้ของรัฐจึงอยู่ในวงจำกัด ทั้งนี้่าจะมีผลสืบเนื่องมาจากสภาพเหตุการณ์บ้านเมืองที่ปั่นป่วนวุ่นวายจากภาวะสงคราม

จากปัจจัยดังกล่าวเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อการควบคุมแรงงานในระบบไพร่ซึ่งทำให้ระบบดังกล่าวขาดประสิทธิภาพ การสลายตัวของราชอาณาจักรอยุธยานั้นมิได้ทำให้ระบบราชการอยุธยาเสื่อมสลายลงไปด้วย แต่ระบบกลไกของรัฐต่อการควบคุมแรงงานในระบบไพร่ไม่สามารถทำได้ดีเท่าอยุธยา เพราะปรากฏว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังมีไพร่ไร้สังกัดที่หลบหนีอยู่คามป่าเขาเป็นจำนวนมาก ถึงแม้ว่าในสมัยต้นรัชกาลที่ ๒ รัฐได้พยายามทำการควบคุมกำลังคนให้รัดกุมยิ่งขึ้น ดังปรากฏว่า "ได้มีการส่งข้าราชการจากส่วนกลางไปสักเลกหัวเมือง เอก โท ศรี จัตวา ปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวง"^๒ ความ

^๑ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, ระบบเศรษฐกิจ อยุธยา, หน้า ๒๐-๓๐.

^๒พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ ๒, ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า ๓๘๒.

พยายามที่จะควบคุมกำลังคนในระบบไพร่ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ได้แผ่ขยายขอบเขตในการควบคุมแรงงานในหัวเมืองที่ห่างไกลเพื่อต้องการขยายขอบเขตของไพร่ส่วย เพราะปรากฏว่าการควบคุมแรงงานของรัฐส่วนกลางได้ไปแย่งชิงผลประโยชน์ของกลุ่มผู้นำในท้องถิ่น

อนึ่ง เลขหัวเมืองซึ่งอพยพหลบหนีนั้นให้คงเมืองจะผลัดเปลี่ยนกันโดยใจไพร่สมัครใจแต่เมืองเดียว เหตุว่าเลขหัวเมืองนั้นน้อยตัวจะรวบโรยเบาบางซึ่งจะให้อยู่เมืองอื่น และมูลนายผู้ใดก็ตามมิให้ห้ามอย่าเอาไว้เป็นอันขาดที่เดียว ถ้าและเลขบรรดาอพยพหลบหนีทั้งปวง จะอาศัยป่าเป็นที่พึ่งคือตั้งซักขวามิเข้าสวามิภักดิ์โดยคมีอยู่ ณ แขวงเมืองโคกให้กรมการเมืองนั้นจับส่ง...^๗

และนอกจากนั้นยังกำหนดบทลงโทษมูลนายที่เบียดบังไพร่ ดังปรากฏ

อนึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สักเลข ณ กรุงฯ สิ้นจำนวนแล้วให้ข้าหลวงกองสักขึ้นไปสักเลข ณ หัวเมืองห่างไกล เมื่อใดให้ผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการทั้งปวงสอดแนมจับเลขแอบแฝง หากสักักมูลนายมิได้ ให้สักครั้งนี้ ก็ให้เจ้าเมืองกรมการจับเอาตัวออกส่งมา จะลงพระอาญาตัวเลข และมูลนายที่เบียดบังจงหนัก แล้วจะส่งตัวเลขเป็นตะพุนพญาช่าง^๘

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ พระองค์ได้ทำการยกเลิกให้เจ้านายและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ซ่อมแซมผู้คนไว้ตามป่าหาผลประโยชน์และห้ามตั้งช่องอีกต่อไปในปี พ.ศ. ๒๓๖๗^๙ และถึงแม้ว่ารัฐจะพยายามทำการควบคุมกำลังคนในระบบไพร่ดังกล่าวไว้รัดกุมยิ่งขึ้น แต่ก็มิได้หมายความว่าสามารถหยุดยั้งการซ่อมแซมกำลังคนของบรรดาเหล่ามูลนายได้ และประกอบกับในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังมีไพร่ไร้สังกัดหลบหนีอยู่ตามป่าเขาเป็นจำนวนมาก ดังปรากฏว่า

^๗ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ ๒, ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า ๓๘๕.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๖.

^๙ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, (พระนคร, คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๐.

มีไพร่พลหนึ่งเป็นคน ๓๐๐ เศษกับผู้นักแว่น เล็บ, ๖ อยู่ในช่วงเมือง
ลพบุรีเป็นจำนวนมาก^๖

ยังมีกลุ่มผู้นำในท้องถิ่นยังทำการควบคุมกำลังคนซึ่งเป็นแหล่งแรงงานในการผลิต ซึ่งปัญหา การลดอิทธิพลของกลุ่มผู้นำในท้องถิ่นและกลอกจนเจ้าขุนมูลนายในสมัยรัตนโกสินทร์ค่อนข้างเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมาก เพราะถ้าลดอิทธิพลของกลุ่มบุคคลเหล่านี้ได้จะทำให้รัฐมีรายได้จากแรงงานที่ไร้สังกัดเพิ่มขึ้น ซึ่งปรากฏว่ารัฐส่วนกลางได้จัดส่งหลวงทิพรักษ์ไปเกลี้ยกล่อมไพร่ไร้สังกัดในเขตตะเข็บรอยต่อของเมืองกำแพงเพชร ตาก และสุโขทัย ได้ไพร่ไร้สังกัดเป็นจำนวนถึง ๑๒๐ คน และไพร่ไร้สังกัดเหล่านี้ได้ถูกโอนเข้าสู่สังกัดในระบบกองส่วยไม้ซอบสักในหัวเมืองฝ่ายเหนือ^๗

จากปัจจัยดังกล่าวเหล่านี้เป็นสาเหตุที่ทำให้รัฐเข้ามาบีบคั้นทางการค้ากับต่างประเทศมากขึ้นเพื่อชดเชยรายได้จากภายในประเทศ เพราะเมื่อครั้งบ้านเมืองยังถูกรายไต่จากการค้ากักตุนผลประโยชน์ให้แก่รัฐ และบรรดาขุนนางที่ประกอบการค้าเป็นจำนวนมาก เพราะปรากฏว่าเจ้านายและขุนนางในสมัยอยุธยาได้ประกอบการค้า กล่าวคือในรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งท้ายสระได้โปรดให้มีการต่อเรือกำปั่นเพื่อนำสินค้าออกไปจำหน่าย^๘ และนอกจากนั้นจะเห็นได้ว่าการพิจารณาลงโทษของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระเหมือนกับลักษณะของพ่อค้า กล่าวคือในการรับโทษในเขมรพระยาโกษาจันทน์แพยกทัพหนีต่อกรรบที่เมืองบันทายมาศและจะต้องถูกพิจารณาลงพระราชอาญาตามกฎมณเฑียรบาลด้วยประการชีวิต แต่พระองค์ได้คัดลึงการ

^๖ กทศ., จดหมายเทศุรชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๗๕. เจ้าพระยาจักรีเรื่องตั้งเงินน้อยเป็นขุนเทพอกรสมภักสร.

^๗ กทศ., จดหมายเทศุรชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, สารตราถึงพระยาสุโขทัยเรื่องให้หลวงทิพรักษ์ทำส่วยไม้ซอบสักและทองแดงฯ เลขที่ ๑๑๗.

^๘ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, ฉบับพันจันทนุมาศ, หน้า ๔๕๕.

พิจารณาโทษที่สื่อเค้าของการเป็นพระมหากษัตริย์ในลักษณะพ่อค้ามากกว่าจะเป็นนักปกครอง กล่าวคือให้พระยาโกษาจักษ์ในรัชสมัยพระสุนทรภู่ประสูติ^๕ แทนการลงพระราชอาญา

จากความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในสมัยอยุธยาตอนปลายคงทำให้เหล่าบรรดาขุนนางคุ้นเคยกับการค้าและน่าจะได้รับผลกำไรจากการค้าเป็นจำนวนมาก ซึ่งเจ้านายและขุนนางในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็น่าจะมีความคุ้นเคยกับระบบการค้าดังกล่าวด้วย ซึ่งในที่นี้จะขอแยกประเด็นปัจจัยของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของรัฐส่วนกลางที่ส่งผลกระทบต่อหัวเมืองฝ่ายเหนือคือ

๑. การค้าทางทะเล

ปรากฏว่าในสมัยกรุงธนบุรีสภาพเศรษฐกิจภายในทรุคโทรมอย่างมากซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ได้ทำการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกับจีนเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า^๖ เพราะปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๑ พระองค์ได้ส่งพระราชสาสน์ไปกับพ่อค้าชาวจีนชื่อ หย่ง จิ้นจง และหลังจากนั้นได้ส่งพระราชสาสน์ไปอีกสามครั้ง แต่ไม่ประสบผลสำเร็จจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๓๒๑ จึงได้รับอนุญาตให้ทำการค้ากับจีนในระบบบรรณาการ แต่ยังมีได้รับรองฐานะอย่างสมบูรณ์จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๓๒๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงประสบผลสำเร็จโดยสมบูรณ์เมื่อจักรพรรดิจีน พระราชทาน "ตราโลโค" ซึ่งเปรียบเสมือนใบอนุญาตทำการค้า^๗ ซึ่งนอกจากการค้าสำเภาในนามของพระมหากษัตริย์แล้วบรรดาพ่อค้าชาวจีน เจ้านาย และขุนนาง ยังมีธุรกิจการค้าสำเภาของตนเองด้วย เช่น กรมหลวงอิศรสุนทร กรมหลวงพิทักษ์มนตรี เจ้าพระยาพระคลัง ขุนนางในกรมท่าซ้ายและรวมถึงขุนนางข้าราชการคนสำคัญๆ ซึ่งการค้าของกลุ่มบุคคลเหล่านี้ใช้วิธีค้าเงิน

^๕ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, ฉบับพันจันทนุมาศ, หน้า ๔๔๗.

^๖ ชลดา โกพพิศา, ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๔๔ (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๗๓.

^๗ เรื่องเดียวกัน.

การค้าของตัวเองไปพร้อมกับระบบบรรณาการของรัฐ โดยเฉพาะการค้ากับจีนซึ่งกลุ่มบุคคลเหล่านี้ได้อาศัยสิทธิพิเศษจากการค้าของรัฐในระบบดังกล่าว เช่นทางการเงินอนุญาตให้เรือของราชสำนักสยามค้าขายที่กว้างขวางในรูปถวายบรรณาการประจำปี เช่นในปี พ.ศ. ๒๓๐๔ และ ๒๓๑๐ เป็นต้น และในปี พ.ศ. ๒๓๒๔ จีนได้ทำการยกเว้นภาษีขาเข้าสำหรับการบรรทุกสินค้าทุกชนิด และยังให้สิทธิพิเศษบางประการอีก^{๑๒} สิทธิต่างๆเหล่านี้เท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้กับบุคคลต่างๆเหล่านี้ดำเนินการค้าควบคุมไปกับระบบบรรณาการ โดยเฉพาะธุรกิจการค้าส่วนตัว ซึ่งจะพบเห็นอยู่เสมอว่ามีพ่อค้าเอกชนในฐานะเจ้าของเรือสินค้าของรัฐ^{๑๓} เพราะเจ้าของเรือและเจ้าของสินค้าจะให้สิทธิพิเศษในการระวางบรรทุกสินค้ากับรัฐเพื่อแลกเปลี่ยนกับผลประโยชน์ที่ได้รับจากรัฐ ในสมัยรัชกาลที่ ๒ กลุ่มเจ้านายที่ทำการค้าคนสำคัญได้แก่ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งทำการค้าสำเภาจนได้รับกำไรส่วนพระองค์และรายได้แผ่นดินเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งรัชกาลที่ ๒ ได้พระราชทานนามว่า "เจ้าสัว"^{๑๔} และนอกจากนั้นกลุ่มขุนนางที่ทำการค้าจนมีฐานะทางเศรษฐกิจร่ำรวยได้แก่กลุ่มขุนนางตระกูลขุนนาค^{๑๕} และในสมัยรัชกาลที่ ๓ การค้าของรัฐและการค้าของเอกชนที่ดำเนินการควบคู่กันไปได้ขยายเครือข่ายของการค้าเพิ่มมากขึ้น ดังจะเห็น

๑๒

Sarasin Virapol, Tribute and Profit : Sino Siamese Trade, 1653-1853 (Cambridge : Harvard U. Press 1977), p. 110.

^{๑๓} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๔๕. บัญชีบรรทุกสินค้าลงกำปั่นสำเภาออกไปค้าขายที่เมืองกว้างทุ่งและเชียงใหม่.

^{๑๔} บุญรอด แก้วกัณหะ, การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๑), วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๘, หน้า ๒๐.

^{๑๕} นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากโกโบเรือ (กรุงเทพฯ, อัมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๗๗.

ได้จากในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ ได้มีการระบุรายชื่อเจ้าของเรือสำเภาที่ร่วมมากับกองเรือของ
รัฐที่ไปทำการค้าในเมืองจีนเป็นขุนนางทั้งชาวไทยและชาวจีน ที่ร่วมกับกองเรือของรัฐ
คือ พระยาศรีพิพิธ พระโชฎีก พระยาโกษา ขุนทองชีว (ขุนทองสื่อ) พระอินทร์
พระเสน่หลวงแก้วอายุค หลวงชอภัยพิพิธ พระยาธรรมมา หลวงสุรทร พระเสม
พระเลายา พระอภัยพิพิธ และรายชื่อของเจ้าของเรือสำเภาเอกชนได้แก่ จินเกา
พระองค์เจ้าทินกร จมื่นไวยวรรณาด พระสวัสดิการี พระสมบัติพานิช หลวงไมตรีวานิช
หลวงโกการาชเศรษฐี หลวงประเสริฐวานิช ขุนภักดีอากรและขุนวิวัฒนาภิรมย์^{๑๖}

จากสภาพการค้าที่รุ่งเรืองดังกล่าว ทำให้รัฐมองเห็นความจำเป็นของผลประ
โยชน์ที่จะได้รับจากแรงงานเพื่อสนับสนุนนโยบายการค้า แต่เนื่องจากแรงงานขาดแคลน
จึงทำให้รัฐต้องจ้างแรงงานจากต่างชาติ โดยเฉพาะแรงงานจีนที่ไม่มีฝีมือ และแรงงาน
จีน - ไทยที่ไม่มีฝีมือ^{๑๗} เพราะกิจกรรมที่สนับสนุนการค้าบางอย่างจำเป็นต้องอาศัยความ
รู้ความชำนาญของชาวจีนซึ่งถือได้ว่าอยู่นอกระบบไพร่ เช่น ช่างไม้ต่อเรือ
การเดินเรือค้าขาย และนอกจากนั้นรัฐยังต้องอาศัยแรงงานที่มีความรู้ความชำนาญ
เป็นกรณีพิเศษเพื่อการค้าส่งออก ดังกรณีพาเงินใส่หูไปแนะนำเทคนิคใหม่ๆในการร่อนทอง
ที่เมืองสวรรคโลก^{๑๘} เพราะคนไทยขาดความชำนาญ

การอาศัยแรงงานจากต่างชาตินี้รัฐบาลในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มิได้อาศัย
ชาวจีนเท่านั้น แต่อาศัยแรงงานที่มีความรู้จากชาติอื่นๆด้วย เช่นมีการนำช่างเทคนิคชาว
โปรตุเกสที่มีความชำนาญในการต่อเรือสลุปกำปั่น ดังปรากฏในสมัยรัชกาลที่ ๒ ปี พ.ศ.
๒๓๖๓ ว่า "ทางกรุงสยามต้องการช่างต่อเรือ ฉะนั้นจึงได้ส่งผู้ชำนาญงานสองคน

^{๑๖} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๔๕. "บัญชีบรรทุก
สินค้าลงกำปั่นสำเภาไปค้าขายที่เมืองกว้างตุงและเชียงไฮ้.

^{๑๗} นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่โบเรือ, หน้า ๗๖.

^{๑๘} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๘, เลขที่ ๑๐. ร่างสารตรา
เจ้าพระยาจักรีฯ เรื่องให้ขุนพิพิธภักดี พาเงินใส่หูไปถูกการร่อนทอง.

มาพร้อมกับเรือกำปั่นที่กล่าวมาข้างต้น"^{๑๕} การขาดแคลนแรงงานประกอบกับการขาด
 แคลนเงินตราในภาวะของการฟื้นฟูราชอาณาจักรและประกอบกับการเกิดสงคราม จึง
 ทำให้รัฐบาลหารายได้มาจุนเจือรายจ่ายโดยการทำการค้าคงที่กล่าวมาแล้ว เพราะ
 ปรากฏว่าในสมัยรัชกาลที่ ๑-๒ การค้าสำเภากลางเป็นแหล่งรายได้หลักสำหรับการจ่าย
 เบี้ยหวัด^{๒๐} โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๒ การค้าสำเภากลางทำเงินให้แก่พระคลังถึง
 ปีละ ๒ ล้านบาท^{๒๑} ดังนั้นนโยบายการค้าเพื่อการส่งออกของรัฐจึงเพิ่มปริมาณมากขึ้น
 รัฐจึงมองเห็นความจำเป็นในการเพิ่มผลผลิตในรูปของการเก็บส่วยเพื่อใช้เป็นสินค้าใน
 การจำหน่ายทะเลกับต่างประเทศ และการค้าสำเภาของหลวง^{๒๒} ซึ่งเฮนรี เบอร์นี
 ได้ประมาณการค้าของไทยในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๔๓ ว่าการค้าระหว่างกรุงเทพฯ
 กับเมืองท่าของจีนว่า แต่ละปีมีเรือสำเภาวาระว่างได้ประมาณ ๓๐,๐๐๐ คัน ถูกส่งจาก
 กรุงเทพฯ ไปเมืองจีน ซึ่งมีเรือใหญ่จากไหหลำที่เข้ามาเทียบท่ากรุงเทพฯ ตั้งแต่ ๒๐-๔๕ ลำ
 และยังมีอีกตั้งแต่ ๓๖-๕๐ ลำ มาจากเมืองกึ่งคังและเมืองท่าอื่นๆทางตะวันออกของจีน
 ซึ่งการค้าระหว่างจีนและไทยได้กำไรสูงถึงร้อยละ ๓๐๐ แม้แต่เรือลำหนึ่งในสองลำที่ส่ง
 ไปค้าเมืองจีนเกิดอับปางก็ยังสามารถกำไรให้มากอยู่^{๒๓} และครอเฟิร์คประมาณจำนวนเรือ

^{๑๕}กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๔๗๐ ปี สัมพันธไมตรีระหว่างไทยและ
 โปรตุเกส, หน้า ๓๗-๓๘.

^{๒๐}นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่อบายเรือ, หน้า ๗๗.

^{๒๑}เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา, สภาพการค้าของไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๕-
 ๒๓๕๔ (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
 วิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๓), หน้า คำนำ.

^{๒๒}บุญรอด แก้วกันหา, การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-
 ๒๔๑๑), หน้า ๒๐.

^{๒๓}Henry Burney, The Burney Papers, 1911 (Bangkok : The
 Vajiranana National Library, 1900), p. 80.

ที่ไปทำการค้ากับเมืองจินตนาเมืองท่า ๑๐๔ ล่า^{๒๔} ต่อปี และจอห์น พิปส์ ประมาณเรือที่
ไปทำการค้าประมาณ ๘๕ ล่า^{๒๕} และบัลลอคก็ได้ประมาณเรือสินค้าของไทยในช่วงปี
พ.ศ. ๒๓๖๔-๒๓๘๓ ประมาณ ๕๖-๖๕ ล่า และเรือสินค้าจากจีนมาไทยประมาณ ๗๒-๘๗
ล่า^{๒๖} และนอกจากนั้นยังมีการค้าแถบ "นิคมช่องแคบมะละกา" เพราะปรากฏว่าในปี
พ.ศ. ๒๓๖๗ มีเรือสินค้าของไทยไปถึงเมืองท่าในช่องแคบมะละกาจำนวน ๔๔ ล่า^{๒๗}
จากปริมาณการค้าทางทะเลดังกล่าวจึงเป็นสาเหตุของแรงผลักดันต่อการจัดเก็บผลประ
โยชน์ทางเศรษฐกิจของรัฐในระบบส่วยโดยเฉพาะสินค้าของป่าในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือ

๒. การจัดเก็บสินค้าของป่าอันมีผลสืบเนื่องมาจากการค้าทางทะเล
การจัดเก็บส่วยมีความสำคัญคือการค้าของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่าง
มาก ถึงแม้ว่ารัฐจะเพิ่มปริมาณรายได้ในรูปแบบเศรษฐกิจใหม่ๆแล้วก็ตาม (ระบบเจ้า
ภาชีนายอากร) การถือประโยชน์จากการค้าต่างประเทศของรัฐบาลในสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้นได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือแทนที่รัฐบาลจะหารายได้ทางการค้าโดยตรง แต่
แนวโน้มใหม่จะเป็นการหาผลประโยชน์ที่การผลิตสินค้ามากกว่า จริงอยู่ระบบการเก็บส่วย
ยังคงมีอยู่และขยายวงกว้างมากขึ้นด้วย เนื่องจากการอพยพของผู้คนจากฝั่งซ้ายของ

^{๒๔} John Crawford, Journal of an Embassy..., The Crawford Papers. (Bangkok : the Vajiranana National Library, 1915). p. 140.
p. 140.

^{๒๕} John Phipps 1835 : p. 199 cited by Sarasin Viraphol
Tribute and Profit..., p. 199.

^{๒๖} Malloch, D.E. Siam : Some General Remarks of Production :
(Baptish Mission Press, 1852), p. 65.

^{๒๗} บุญรอด แก้วกัณหา, การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น,
หน้า ๒๒. อันได้แก่เมืองปีนัง มะละกา และสิงคโปร์

แม่น้ำโขงมาสู่ฝั่งขวา และบังคับราษฎรเหล่านั้นให้กลายเป็นเลกส่วยขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ^{๒๔} แต่ปริมาณการจับเก็บส่วยในรูปของสินค้าปีจำนวนลดลง ทั้งนี้อาจมีผลสืบเนื่องมาจาก ปริมาณการค้าทางทะเลเพิ่มปริมาณมากขึ้น และอาจมีผลมาจากภาวะการหลบหนีของไพร่ ดังปรากฏว่าไพร่กองส่วยไม้ขอนสักเมืองพิษณุโลกไปค้าขายแถบเมืองเพชรบูรณ์ และนครราชสีมา^{๒๕} จึงเป็นสาเหตุประการสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ปริมาณส่วยลดลง เพราะการเก็บส่วยในรูปสิ่งของคั่งค้างเป็นจำนวนมาก (ดังจะกล่าวในบทที่ ๕) จึงทำให้รัฐต้องปรับเปลี่ยนระบบในการเก็บส่วยและการแก้ไขภาวะการขาดแคลนสินค้าของป่าโดยการจกซื้อเพิ่มเติม ดังปรากฏในหัวเมืองฝ่ายเหนือว่า "ให้พระปลัดจกซื้อครั้ง จำนวนเกณฑ์หนัก ๕ หาบ ๒๕ ชั่งไทย"^{๓๐} และนอกจากนั้นรัฐยังนำรายได้จากระบบการจกเก็บในรูปเจ้าภาษีนายอากรมาจกซื้อสินค้าของป่าในบริเวณดังกล่าว "พระยาพิไชย กรมการบอกส่งมาว่ามีตราโปรดขึ้นไป ว่าพระปลัดรับอากรเคาสุรา อากรบ่อนเบี้ย อากรตลาด อากรไร่ฝ้ายจกซื้อทองแดง ๑๗ ชั่ง"^{๓๑} จากนโยบายดังกล่าวจึงทำให้รัฐได้สินค้าในรูปของป่าเป็นจำนวนมากทั้งในรูปของส่วยและตลอดจนการนำเงินจากระบบเจ้าภาษีอากรในบริเวณท้องถิ่นหัวเมืองฝ่ายเหนือจกซื้อสินค้าในรูปของป่าตอบแทนการคั่งค้างของส่วย ดังนั้นจึงทำให้สินค้าของป่ามีเป็นจำนวนมากและนอกจากนั้นยังมีหลักฐานที่กล่าวสนับสนุนว่าไทยเป็นแหล่งรวบรวมสินค้าที่ต้องการของพ่อค้าต่างชาติ จากการศึกษาที่มีสิ่งล่อใจ

^{๒๔} บุญรอด แก้วกัณฑ์, การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น, หน้า ๒๐.

^{๒๕} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๑๔๗. ร่างหนังสือพระยามหาอำมาตย์.

^{๓๐} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๑๐๔. ใบบอกพระศรีสุริยราช เมืองพิษัย.

^{๓๑} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๑๓. จดหมายเรื่องเงินค้ำที่พระปลัดเมืองพิไชย.

หลายประการซึ่งช่วยให้ฐานะเป็นเมืองท่าทางผ่านสำหรับการค้าของจีนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สยามผลิตสินค้าทางการเกษตร อาทิเช่น ข้าว และ ไม้ ซึ่งจีนขายได้คล่องในประเทศจีน และยังทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมสำหรับสินค้าพื้นเมืองที่อยู่รายล้อมประเทศสยาม^{๓๖} และประการสำคัญที่ทำให้กรุงเทพฯ เป็นแหล่งระบายสินค้าสู่เมืองจีน อีกอย่างหนึ่งก็คือมีชาวจีนทำหน้าที่เป็นคนกลางหรือเป็นตัวแทนของพ่อค้าที่มาจากประเทศจีน^{๓๗} ถึงแม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ ๑ และ ๒ รัฐบาลจะดำเนินการผูกขาดสินค้า แต่เป็นเพียงบางชนิดเท่านั้น โดยเฉพาะสินค้าผูกขาดเป็นสินค้าที่ขายหมดทุกในสำเภากลาง อันได้แก่ ฝรั่ง ไม้ยาง งาช้าง การบูร และพริกไทย^{๓๘} แต่ก็ไม่ใช่อุปสรรคสำหรับการค้าของชาวต่างประเทศเพราะการค้าที่นี้ได้กำไรมาก^{๓๙} และนอกจากนั้นไทยยังมีท่าจอดเรือที่ดี แล้วยังมีวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างเรือบริบูรณ์^{๓๖} ซึ่งการมีไม้สำหรับการก่อสร้างเรือราคาถูกก็เท่ากับว่าเป็นอุปกรณ์หรือเครื่องมือที่ดีสำหรับการสร้างยานพาหนะในการสนับสนุนการค้า ซึ่งการก่อสร้างสำเภาส่วนใหญ่เป็นแบบจีนทั้งสิ้น^{๓๗}

จากนโยบายการยกเลิกการค้าผูกขาดในสมัยรัชกาลที่ ๓ อันมีผลสืบเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญาเบอร์นี จึงทำให้สภาพการค้าเริ่มคึกคักเพิ่มมากขึ้นเพราะไทยมีสินค้า

^{๓๖} เจนนิเฟอร์ เวย์น คุซแมน, การค้าทางเรือสำเภาจจีน-สยามยุคค้นรัตนโกสินทร์ ชินจิตต์ อาไพพรรณ แปล (ชาวมุขวิทยุ เกษตรศิริ บรรณาธิการ สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์แห่งประเทศไทย กรุงเทพฯ, ๒๕๒๔), หน้า ๔.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน.

^{๓๘} นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่ใบเรือ, หน้า ๕๖.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน.

^{๓๖} เจนนิเฟอร์ เวย์น คุซแมน, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๕.

ที่ชาวต่างประเทศต้องการเช่น ไม้ฝาง ฝรั่ง ตีนุกุ ตะกั่ว ไม้พุง จันทน์ชมด ข้าว หมาก ปลาเค็ม พริกไทย กระจวาน กานพลู รังนก ไม้แดง สมอ หางเสือ ไม้กระดานประจูด เรือสำเภา เกลือ ยาสูบ น้ำมัน และเครื่องปั้นดินเผา และนอกจากนั้นมัลลอคยังได้ รายงานสินค้าส่งออกเพิ่มขึ้นจากเดิมว่ามีน้ำตาล หนังสัตว์ ฝ้ายดิบ เครื่องใช้ทำด้วยตีนุกุ ปลา ฝ้ายฝ้าย เหล็ก รังนก น้ำมันหมู ไชยบิน กระจวาน เนื้อแห้ง เปลือกไม้ น้ำมันมะพร้าว ไม้กฤษณา พริกไทย งาช้าง รง และอื่นๆ^{๓๘} ซึ่งในคอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ ปลายเดอแก้วซ์ ได้เสนอรายการส่งออกของไทยไว้ในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ ถึง ๕๓ รายการ^{๓๙}

จากจำนวนสินค้าดังกล่าวเป็นสินค้าที่ผลิตจากหัวเมืองฝ่ายเหนืออย่างคร่าวๆ ถึง ๑๕ ชนิด กล่าวคือ ไม้สัก กระจวาน เร่ว ฝรั่งแห้ง เหล็ก งาช้าง กายาน น้ำมันยาง ยางไม้ ไม้ไผ่ หวาย เปลือกไม้ไชยหอมสี (กรักขุ่น) ทองเป็นผง (ทองคำนุย) ฝ้าย และ ยาสูบ และนอกจากนั้นยังมีการรายงานของสินค้าจากหลักฐานโปรตุเกสที่ให้ภาพผลผลิตของสินค้าส่งออกจากหัวเมืองฝ่ายเหนือเพิ่มขึ้นอีก ๒ ชนิดคือ ป่านใบ และ ชีผึ้ง^{๔๐} ยังมีหลักฐานที่ให้ภาพสินค้าจากหัวเมืองฝ่ายเหนือของ Schuurman ชาวดัตช์ว่า มีงาช้าง ฝรั่ง และ Gun Benjamin^{๔๑} และจากจำนวนรายการสินค้าส่งออกอย่างคร่าวๆจะเป็นสินค้าที่ถูกส่งมาจากหัวเมืองฝ่ายเหนือถึง ๒๑ ชนิด กล่าวคือ ฝรั่ง ข้าว กระจวาน ไม้แดง สมอหางเสือเรือ ไม้กระดานประจูด เรือสำเภา (ผ่านการแปรรูปที่กรุงเทพฯ) ยาสูบ

^{๓๘} นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่ใบเรือ, หน้า ๘๕.

^{๓๙} สันต์ ท.โกมลบุตร, แปล. เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า ๓๐๘-๓๐๙.

^{๔๐} ลินจง สุวรรณโกติน, แปล. ๔๗๐ ปีสัมพันธ์ไมตรีระหว่างโปรตุเกสและไทย, หน้า ๑๕๘-๑๖๐.

^{๔๑} H.C.M. Zoomers "A Dutch Trade Expedition to Siam in 1828" in Proceedings of International Conference on Thai Studies, August 22-24, 1984, Volume VII (Bangkok, Thai Studies Program, Chulalongkorn University 1984), p. 11.

ฝ้าย กายาน น้ำมันยาง ยางไม้ ใต้ หวาย เปลือกไม้ไซ้ย้อมสี ทองเป็นผง ชี้ผึ้ง ป่านใบ
เหล็ก งาช้างและเร่ว จากรายการสินค้าส่งออกที่สามารถผลิตได้ในหัวเมืองฝ้ายเหนือ
มีทั้งสินค้าของป่าและสินค้าที่ผ่านขั้นตอนในการผลิตที่ซับซ้อนมากขึ้น

อย่างไรก็ตามรายการสินค้าที่ผลิตได้ในหัวเมืองฝ้ายเหนือมีจำนวนถึง ๒๑ ชนิด
ซึ่งได้ทำการตรวจสอบหลักฐานที่ถูกส่งมาจากหัวเมืองฝ้ายเหนือ และจากรัฐส่วนกลางใน
ส่วนของการเกณฑ์ส่วยคอบสนองการค้ากับต่างประเทศจากหลักฐานประเภทใบบอก สารตรา
ฎีกา และบัญชี ก็ได้ให้ภาพผลผลิตสินค้าพื้นเมืองประเภทของป่า เพราะปรากฏในจำนวน
สินค้าทั้ง ๒๑ เป็นสินค้าของป่าที่ไม่ผ่านการแปรรูปถึง ๑๒ ชนิด และมีสินค้าที่ผ่านขั้นตอน
ในการผลิตทั้งแร่ธาตุและสินค้าแปรรูปจากของป่า และตลอดจนผลผลิตสินค้าในภาคเกษตร
กรรมรวมทั้งสิ้น ๙ ชนิด และถ้าพิจารณาจากรายการส่งออกสินค้าตั้งแต่สมัยรัชกาลที่
๑-๓ จะมีรายการสินค้าส่งออกดังต่อไปนี้

รายการสินค้าส่งออกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ปี พ.ศ.

- ๒๓๒๕ งาช้าง กฤษณา การบูร กลักชี ชันปีก ผลกระเบา แก่นไม้บะเกลือ
นอระมด กระวาน ดีปลี อำพัน จันทน์สมด หางนกยูง ปีกนกกระเต็น
กากเพชร จันทบูรณ เปลือกสีเสียด กานพลู รง พรหม พิมเสน ผ้าไนรีสีแดง
น้ำดอกไม้เทศ
-
- ๒๓๕๖ ยางใหญ่ ปลาช่อน เนื้อเพชรบุรี หวายตะเภา เปลือกปะโลง ลูกกระวาน
หมากผ่า หนังกวาง สมอพังกา ไม้คำ ดีบุก งาช้าง
-
- ๒๓๖๓ รังนก หูดลาม เขากวาง เอ็นกวาง หนังกวาง เปลือกปะโลง ชนนกยูง
หนัง ปลากระเบน ขนปีกนก กระตูดช้าง พริกไทย กุ้งแห้ง ปลาช่อน ฝ้าย
ไม้บีเมิลิก เกลือ หมาก น้ำตาล
-
- ๒๓๖๕ รังนก ครั่ง ไม้แดง สมอ หางเสื่อ นอแรด หนังวัว หนังควาย ชี้ผึ้ง รง
เครื่องปั้นดินเผา น้ำมันมะพร้าว ไม้กระดานประคูดู เรือสำเภา เกลือ
ยาสูบ ข้าว หมาก พริกไทย น้ำตาล ปลาเค็ม ดีบุก ตะกั่ว

ปี พ.ศ.

๒๓๓๕

งาช้าง ปีกนกกระเรียน เร่ว ครั่ง กระวาน ช้าง กายาน นอระมด

๒๓๓๘

ไม้ยานประดู ไม้กงเรือกำปั่น ไม้เพลารือ ไม้แดง รง ไม้กฤษณา
เปลือกไม้ ข้าว ทองเป็นผง เหล็ก คีบูก ปลา พริกไทย ฝ้ายดิบ
ผ้าฝ้าย ไชมัน เนื้อแห้ง ป่านใบ น้ำมันมะพร้าว น้ำมันหมู น้ำตาลที่มารายการสินค้าส่งออก

๑. จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๑, จ.ศ. ๑๑๘๘, เลขที่ ๓. พระราชสาส์น
เมืองจีน.
๒. จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๒, จ.ศ. ๑๑๙๕, เลขที่ ๑๕. บัญชีเรือสินค้า
ไปจำหน่ายท่าเมืองจีน.
๓. จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, รวบรวมจากสารตราเกณฑ์สายตั้งแต่ปี
พ.ศ. ๒๓๖๘ ถึง ๒๓๘๘.
๔. John Crawford op. cit. pp. 382-383.
๕. Henry Burney, The Burney Papers. 5. Volumes (Bangkok :
The Vajiranana National Library, 1910) 2 : pp. 103-107.
๖. D.E. Malloch, Siam : General Remarks on its Production.
pp. 34-51.

จากตารางแสดงสินค้าจะเห็นได้ว่าการส่งออกประเภทสินค้าของป่าส่วนใหญ่เป็นสินค้าของป่าที่ถูกส่งมาจากหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๒ และต้นรัชกาลที่ ๓ จะมีสินค้าของป่าเพิ่มขึ้นมากขึ้น และมีปริมาณการส่งออกที่มีเป็นจำนวนมาก เพราะรัฐได้ทำการเกณฑ์ช่วยและนำเงินตราในระบบเจ้าภาษีนายอากรในส่วนของหัวเมืองฝ่ายเหนือไปทำการจัดซื้อ ดังปรากฏ

เมืองพิษณุโลก บอกลงมาว่า ณ ปีกุนเอกศก ชุนเทพอากรเตาสู่ราคน
เกาจัดซื้อครั้งจากราษฎรเป็นเงิน ๓ ชั่ง หีบศรีสมบัติอากรฝ่าย
๓ ชั่ง นายนาถก้านันตลาต ๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง รวม ๗ ชั่ง ๑๐ ตำลึง
หาบละ ๓ ชั่ง โถกครั้ง ๓๐ หาบ^{๔๒}

และนอกจากนั้นยังมีการเกณฑ์ช่วยเพิ่มเติมเพื่อนำสินค้าเหล่านั้นส่งออก กล่าวคือ

...ก้วยมีตราพระราชสีห์ไปรคเกล้า ไปรคกระหมอบขึ้นไปถึงข้าพเจ้า
แลกรมการว่าตองพระราชประสงค์ ผลเร็วสำหรับที่จะตอบแทน
สินค้าเมืองนอก จึงไปรคเกล้า ไปรคกระหมอบ ให้ข้าพเจ้าแล
กรมการเกณฑ์เล็ก ๑๕๐ คน ให้เก็บผลเร็วได้ ๓ คน ทอหาบ
เป็นจำนวนเร็วหนัก ๕๐ หาบ...^{๔๓}

^{๔๒} กทศ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๑๕๕. ใบบอก
เมืองพิษณุโลก.

^{๔๓} กทศ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๕, เลขที่ ๒๕. ใบบอก
เมืองกำแพงเพชรส่งผลเร็วจัดซื้อ.

ที่เมืองกำแพงเพชรและยังมีการเกณฑ์ไม้ในการก่อสร้างบ้าน เพื่อผลประโยชน์ทางการค้าที่เมืองเพชรบูรณ์ "...เมืองเพชรบูรณ์ ส่งไม้กำป็น ปีเถาะ พระเพชรบูรณ์เกณฑ์เสียเมืองเลย เมืองแก่นท้าว โดยแบ่งไปเมืองเลย ๑๓ ตัว เพชรบูรณ์ ๒๐ ตัว แก่นท้าว ๒๗ ตัว..."^{๔๔}

นอกจากนั้นรัฐยังได้เกณฑ์แรงงานในระบบไพร่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือช่วงหลังปี พ.ศ. ๒๓๗๐ ในการจัดเก็บผลประโยชน์ในรูปของส่วยเป็นจำนวนมาก ในช่วงตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ นโยบายการเกณฑ์แรงงานในรูปของส่วยได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบเดิม โดยเฉพาะการเก็บส่วยในรูปสิ่งของมาเป็นการจัดเก็บในรูปของตัวเงินเพิ่มมากขึ้น เช่น กองลว้าส่วยเมืองเพชรบูรณ์ จัดส่งเงินแทนเครื่องราชบรรณาการ^{๔๕} และนอกจากนั้นรัฐยังจัดตั้งกองส่วยเงินในหัวเมืองฝ่ายเหนือซึ่งปรากฏว่า "เมืองนครสวรรค์ พิษณุโลก สุโขทัย และพิไชย ส่งเงินกองส่วย ๓๐ ซึ่ง ๑๒ คำสิ่ง ๒ บาท"^{๔๖} เป็นต้น อย่างไรก็ตามการเก็บส่วยในหัวเมืองฝ่ายเหนือ เพื่อผลประโยชน์ทางการค้าของรัฐส่วนกลาง จะส่งผลกระทบต่อการจัดเก็บที่ค้างค้ำงและปริมาณสินค้าในกองส่วยประเภทสิ่งของลดลง แต่ก็มีได้หมายความว่า

^{๔๔} กหข., จดหมายเหตุนครรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๗๒. ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์เรื่องส่งเครื่องไม้.

^{๔๕} กหข., จดหมายเหตุนครรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๗๒. ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์เรื่องส่งเครื่องไม้ทำเรือ และเลขที่ ๑๗๕. ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์.

^{๔๖} กหข., จดหมายเหตุนครรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๘. สารตราถึงพระอุทัยธานีตอบได้รับบอกราชการเมืองเมะคำเดิม.

สินค้าของป่าจากหัวเมืองฝ่ายเหนือ จะมีปริมาณลดลง เพราะรัฐได้นำเงินจากระบบเจ้าภาษีนายอากรส่วนใหญ่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ไปทำการจัดซื้อของป่าทดแทนการลดลงของการจัดเก็บในรูปสิ่งของ และเพื่อแก้ปัญหาค่าใช้จ่ายของส่วยในการจัดเก็บในรูปสิ่งของ มาเป็นการจัดเก็บระบบเงินตราแทน เช่น การจัดตั้งกองส่วยเงิน เป็นต้น

ดังนั้นจากกล่าวสรุปได้ว่าหัวเมืองฝ่ายเหนือจะได้รับผลกระทบโดยตรงจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของรัฐส่วนกลาง โดยเฉพาะนโยบายการค้ากับต่างประเทศ ในรูปสินค้าของป่า เพราะหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นแหล่งผลิตสินค้าของป่าเพื่อการค้าระหว่างประเทศโดยตรงและยังเป็นแหล่งผลิตวัตถุดิบที่ส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศในทางอ้อมคือหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นแหล่งที่ผลิตไม้ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ เช่น ไม้สัก ไม้แดง ไม้ตะแบก และไม้ยาง เป็นต้น และไม้เหล่านี้ก็เป็นอุปกรณ์ที่ใช้ในการต่อเรือ เช่น เรือสำเภา เรือกำปั่น ซึ่งใช้บรรทุกสินค้าในการค้ากับต่างประเทศ การจัดเก็บผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของรัฐในหัวเมืองฝ่ายเหนือสังฆราชपालเลอกัวซ์ ได้ประเมินรายได้ของรัฐส่วนกลางในหัวเมืองฝ่ายเหนือประมาณ ๕๐,๐๐๐ บาทต่อปี^๗

^๗ สันต์ ท. โกมลบุตร, แปล. เล่าเรื่องกรุงสยาม. หน้า ๒๕๑.

๔.๒ การเพิ่มกำลังคนที่ส่งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของรัฐ (พ.ศ. ๒๓๕๔-๒๓๖๕)

ภาวะสงครามที่เกิดขึ้นในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้สร้างความเสียหายต่อบ้านเมืองและไพร่พลเมืองในหัวเมืองฝ่ายเหนืออย่างมาก โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๑๔-๒๓๑๕ ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะการยกเลิกแนวยุทธศาสตร์ที่ใช้หัวเมืองฝ่ายเหนือ เป็นเมืองหน้าด่านสกัดทัพของข้าศึกที่จะบุกลงสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง และสงครามครั้งนี้ก็นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงมาสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือ เพราะได้มีการกวาดต้อนไพร่พลจากหัวเมืองฝ่ายเหนือลงสู่หัวเมืองลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง

จากสาเหตุดังกล่าวได้ก่อให้เกิดสภาพความเปลี่ยนแปลงของไพร่พลในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่งสามารถเห็นภาพได้ในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๒๔ เมื่อกองทัพพม่าบุกโจมตีหัวเมืองฝ่ายเหนือในขณะที่กองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือไม่สามารถสกัดกั้นการบุกของทหารพม่าได้ เพราะไพร่พลในหัวเมืองฝ่ายเหนือบอบช้ำจากศึกอะแซหุ่ญ์ก็ และในปี พ.ศ. ๒๓๒๔ เมื่อหัวเมืองฝ่ายเหนือ เข้าสู่ภาวะปรกติว่างเว้นจากศึกสงคราม แต่ภาวะการว่างโรยของไพร่พลนั้นกินระยะเวลาค่อนข้างยาวนานถึงจะกล่าวต่อไป

การเพิ่มพลเมืองในหัวเมืองฝ่ายเหนือนั้นสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประการคือ

๑. ผู้อพยพจากพรมแดนด้านทิศตะวันตก
๒. การกวาดต้อนกำลังคนจากแนวพรมแดนด้านทิศตะวันออก ภายหลังจากเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ และสงครามครั้งย่อยๆหลายครั้งในดินแดนลาวตอนเหนือ ซึ่งสาเหตุของสงครามก็เป็นผลพวงมาจากสงครามในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๖๕

การเพิ่มพลเมืองในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ด่านพรมแดนทิศตะวันตกได้เริ่มขึ้นมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๑๓ เมื่อเกิดเหตุการณ์ความรุนแรงในพม่าต่อปัญหาชนกลุ่มน้อยในหัวเมืองมอญ จากสาเหตุดังกล่าวเป็นแรงผลักดันที่ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายของพวกมอญ

อพยพเข้าสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือ และทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น เมื่อเจ้าเมืองของพม่าที่
ทำการปกครองหัวเมืองมอญ ได้ทำการก่อกบฏขึ้นและทารุณกรรมต่อชาวมอญที่เมืองเบาะ
ตะมะในปี พ.ศ. ๒๓๕๔

จากปัจจัยดังกล่าวทำให้เกิดการอพยพหลังไหลของชาวมอญสู่เมืองไทยครั้ง
ใหญ่^{๔๘} และในส่วนของหัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้พบว่าปึกคุ่มชาวมอญอพยพเหล่านี้ได้เคลื่อน
ย้ายเข้าสู่ภาคแรงงานการผลิตของรัฐในระบบส่วย ดังปรากฏ

... สิบึงทะนุราชา ไปรุกเกล้าฯ ให้ควบคุมเลขสมัครพรรคพวกรามัน
ซึ่งเป็นกองนอก... ทำส่วยไม้ซอสนัก ๑๕ คน เสบอคนละ ๒ คน
ได้ไม้ซอสนักปีละ ๓๐ ต้น...^{๔๙}

จากหลักฐานได้ให้ภาพของการเพิ่มพลเมืองในส่วนของกลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำปิง เพราะปรากฏ
ว่าการเพิ่มพลเมืองของเมืองตาก จากการสักเลขเกณฑ์ส่วยไม้ซอสนักในปี พ.ศ. ๒๓๗๔
มีเลขในสังกัดมากที่สุดคิในหัวเมืองฝ่ายเหนือ^{๕๐} อย่างไรก็ตามการเพิ่มปริมาณกลุ่มชาวมอญ
ในหัวเมืองดังกล่าวไม่ได้กระจายตัวเหมือนกับเลขลาวในหัวเมืองลุ่มแม่น้ำน่าน แต่กระจุก
ตัวอยู่ในขอบเขตของเมืองตากมากกว่าส่วนอื่นๆของหัวเมืองฝ่ายเหนือ เพียงแต่พบว่า
มีกลุ่มชาวมอญกระจายตัวอยู่ประปรายในเขตเมืองกำแพงเพชรและอุทัยธานีบ้าง แต่เป็น
จำนวนน้อย

การเพิ่มพลเมืองของหัวเมืองในเขตลุ่มน้ำน่านและหัวเมืองลุ่มน้ำป่าสักได้ปรากฏ
ให้เห็นเด่นชัดในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๖๕ เมื่อเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ และจาก
สงครามประกาศอิสรภาพครั้งนี้ได้นำไปสู่สงครามครั้งย่อยๆหลายครั้งในดินแดนลาวที่มี

^{๔๘} วิกัลย์ พงศ์พนิตานนท์, การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม...,

หน้า ๕๒-๕๕.

^{๔๙} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๕, เลขที่ ๓๖.

^{๕๐} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๓, เลขที่ ๒๔.

อาณาเขตติดต่อกับหัวเมืองฝ่ายเหนือ และจากสงครามปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ครั้งนั้นกองทัพจากหัวเมืองฝ่ายเหนือทุกหัวเมืองได้มีบทบาทในการเข้าร่วมรบ และเกณฑ์กำลังคนเข้าสู่สงครามหลายครั้งในเวลาต่อมา และการยุทธในสงครามระบบจารีตสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้สำหรับผู้ชนะพึงกระทำคือผู้แพ้คือการกวาดต้อนไพร่พลเข้าสู่ดินแดนของตน จากการกวาดต้อนผู้คนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง มาสู่ฝั่งขวาและบังคับราษฎรเหล่านั้นให้กลายเป็นเลกส่วยขึ้นตรงต่อกรุงเพทฯ^{๕๑} ทั้งในดินแดนที่ราบสูงโคราช หัวเมืองที่ราบลุ่มบริเวณภาคกลาง และหัวเมืองฝ่ายเหนือ

การเพิ่มกำลังคนในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ปรากฏให้เห็นเด่นชัดภายหลังการปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ กล่าวคือในปี พ.ศ. ๒๓๗๐

...พระยาพิษณุโลกกับพระแก้วอาษา ได้จัดแจงเกลี้ยกลอบรวบรวมผู้คน ครอบครัวยุเมืองหล่มสัก เมืองเลย เมืองคานไชย เข้ามายังบ้านไค้ชากน้อยเท่าไร...^{๕๒}

จากหลักฐานดังกล่าวได้ให้ภาพเด่นชัด ที่กล่าวถึงนโยบายของรัฐส่วนกลางที่ไม่ต้องการจะให้หัวเมืองลาวมีกำลังคนมากต่อไป อันจะเป็นอันตรายต่ออำนาจรัฐส่วนกลางได้โดยเฉพาะการริกรอนอำนาจของหัวเมืองลาวที่เข้าร่วมกับกบฏเจ้าอนุวงศ์คือเมืองหล่มสัก^{๕๓} ดังนั้นนโยบายดังกล่าวก็คือการริกรอนอำนาจทางการเมืองของหัวเมืองเหล่านี้ โดยการกวาดต้อนผู้คนมาไว้ในอาณาเขตหัวเมืองฝ่ายเหนือและโอนหัวเมืองลาวเหล่านี้เข้ามาในสังกัดหัวเมืองฝ่ายเหนือ เช่น พิษณุโลก ได้ควบคุมเมืองคานไชย พิชัย ได้ควบคุมเมืองปากเหืองและเพชรบูรณ์ควบคุมเมืองชั้น หล่มสัก แก่นท้าว และเลย เป็นต้น

^{๕๑} นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่ใบเรือ, หน้า ๕๒.

^{๕๒} คณะรัฐบาลฯ..., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, เล่ม ๔. หน้า ๒๕.

^{๕๓} เจ้าพระยาทิพากรณ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ ๓, หน้า ๕๐.

จากการกวาดต้อนผู้คนในหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายและหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขง
 คลอดจนหัวเมืองลาวบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการเพิ่มพลเมือง
 ในหัวเมืองฝ่ายเหนืออย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือในปี พ.ศ. ๒๓๗๐ เมืองพิษณุโลกได้จัดตั้ง
 เมืองนครชุมขึ้นใหม่ ภายหลังจากปราบกบฏ กังปรากฏ "...แลจัดแจง เมืองนครชุมตั้ง
 เป็นบ้านเมือง เกลี้ยงล้อมผู้คนไ้มากน้อยเท่าใดให้บอกข่าวราชการลงไปตรงทราบ
 เนื่องๆ..."^{๕๔} จะเห็นได้ว่าการเพิ่มพลเมืองในหัวเมืองฝ่ายเหนือในเขตรอยต่อกับหัว
 เมืองลาวและหัวเมืองอื่นในหัวเมืองฝ่ายเหนือ กังปรากฏว่ามีหมู่บ้านลาวพวนกระจายอยู่
 ทั่วไปที่ พิจิตร สุโขทัย กำแพงเพชร และเพชรบูรณ์ ฯลฯ^{๕๕} ซึ่งหลักฐานดังกล่าวได้ให้
 ภาพของการเพิ่มกำลังคนอย่างเห็นได้ชัด และการเพิ่มกำลังคนก็หมายถึงการเพิ่มปริมาณ
 การกูดซึบผลผลิตในรูปของส่วยแก่บรรดากลุ่มผู้นำในท้องถิ่นและรัฐส่วนกลาง เพราะปรากฏ
 ว่าในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ หลังจากการตั้งเมืองนครชุมได้ ๔ ปี เมืองพิษณุโลกถูกเกณฑ์ส่วย
 ไม้ขอนสัก ๔๐๘ ต้น โดยเฉลี่ยดังนี้ พิษณุโลก ๓๐๕ ต้น เมืองขึ้นนครไทย ๖๖ ต้น
 นครชุม ๒๕ ต้น และชาติตระการ ๑๒ ต้น^{๕๖} จากประเด็นดังกล่าวได้บ่งบอกถึงผลประ
 โยชน์ของรัฐในด้านกำลังคน เพราะปรากฏว่ามีเลขที่สังกัดอยู่ในกองส่วยไม้เมืองพิชัย
 และเมืองขึ้นมีเลขเฉลี่ยสังกัดอยู่ถึง ๓๑ คน พร้อมเลขในสังกัดกองส่วยไม้เมืองพิชัยจาก
 เมืองขอนแก่นและหนองคายเป็นจำนวน ๑๐ คน^{๕๗} และจะพบเห็นการกระจายตัวของ
 กลุ่มผลประโยชน์ใหม่ของตัวเลขเฉลยลาวและเลขเฉลยกลุ่มวัฒนธรรมลาวอยู่ทั่วไปใน
 หัวเมืองฝ่ายเหนือ กังปรากฏว่า

^{๕๔} คณะรัฐบาลฯ..., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, เล่ม ๔. หน้า ๒๘.

^{๕๕} ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า ๓๒-๓๓.

^{๕๖} กทศ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๓, เลขที่ ๒๐. บัญชีจำนวน
 เลข ทำส่วยไม้ขอนสักและซี่ฝง.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน.

เมืองพิษณุโลก มีเลกเฉลยลาวเวียงจันทน์ ในสังกัดพระยาพิษณุโลกที่
 ถึงแก่อสัญกรรม ชายฉกรร ๑๕ } ๑๐๕^{๕๔}
 ครว ๕๐ }

และนอกจากนั้นยังมีเลกกองลาวพวนสังกัดอยู่อีก ๓๑ คน เมืองสวรรคโลก มีเลกกองลาว
 พวน ๔๔ คน และเลกเฉลยลาวเวียงจันทน์ ๒๓ คน^{๕๕} พิจิตร เลกเฉลยลาวเวียงจันทน์
 ๕ คน สุโขทัย เลกเฉลยลาวเวียงจันทน์ (รวมทั้งเมืองขึ้น) รวม ๓๓ คน และพวกจกละ
 ซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยในลาวคอนเหนือ ๕๕ คน กำแพงเพชร เลกเฉลยลาวเวียงจันทน์
 ๖๓ คน และเมืองตาก ๑ คน^{๖๐} และมัลลอค ได้ให้ภาพของกลุ่มชนวัฒนธรรมลาวในหัว
 เมืองฝ่ายเหนือไว้บางส่วน โดยเฉพาะที่เมืองกำแพงเพชรว่ามีชาวลาว ๓๐๐ คน
 นครสวรรค์ ๓๐ คน พิจิตร ๓๐ คน และเพชรบูรณ์ ๑๕๐ คน^{๖๑} ถึงแม้ว่าหลักฐานชั้นต้น
 จะให้ภาพในค่านตัวเลขที่แตกต่างกับหลักฐานของมัลลอค แต่ก็พอจะกล่าวได้ว่าหลักฐาน
 ทั้ง ๒ ประเภทนี้ได้ให้ภาพกลุ่มชนต่างวัฒนธรรมที่เข้ามาสังกัดในระบบส่วยในหัวเมือง
 ฝ่ายเหนือ คังกรณีเลกเฉลยลาวเวียงจันทน์ในสังกัดพระยาพิษณุโลก เป็นต้น และนอกจาก
 นั้นยังมีหลักฐานการสักเลกของเมืองเพชรบูรณ์ในปี พ.ศ. ๒๓๓๔ ได้ให้ภาพการเพิ่ม
 กำลังคนอย่างเห็นได้ชัดว่าเมืองเพชรบูรณ์ หล่มสัก เลย และแก่งท้าว มีเลกในสังกัด
 รวม ๒,๒๒๔ คน และเพิ่มปริมาณขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๓๕ เป็น ๓,๕๐๗ คน^{๖๒} ซึ่งจากการ
 เพิ่มปริมาณจำนวนประชากรภายในเวลา ๑ ปี เป็นจำนวนถึง ๑,๒๘๓ คน หรือถ้าคิด
 เป็นเปอร์เซ็นต์คามอัตรารเฉลี่ยการเพิ่มของประชากรถึงปีละ ๕๗.๔% ซึ่งถ้าสมมุติว่า

^{๕๔} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๔๓, เลขที่ ๒๐. บัญชีจำนวน
 เลก ทำส่วยไม้ขนอสักและซึ้ง.

^{๕๕} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๔๓, เลขที่ ๒๔. สารตราเจ้า
 พระยาจักรีถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือ.

^{๖๐} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๔๔, เลขที่ ๔๗.

^{๖๑} B.J. Terwiel, Through Travellers' Eyes, p. 142.

^{๖๒} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๔๔, เลขที่ ๔๗.

เป็นอัตราการเกิดของประชากรในระบบรัฐจารีตคง เป็นไปไม่ได้อย่างแน่นอน เพราะการเพิ่มปริมาณดังกล่าว เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับรัฐในระบบราชการปัจจุบันที่มีเครื่องอำนวยความสะดวกทางการแพทย์และการให้คำแนะนำเกี่ยวกับสาธารณสุขขั้นพื้นฐานค่อนข้างดี การเพิ่มจำนวนของประชากรก็ยังไปเท่ากับจำนวนเปอร์เซนต์ดังกล่าว จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าการเพิ่มของจำนวนประชากรส่วนใหญ่น่าจะมาจาก "การกวาดค้อน" และ "เกลี้ยกล่อม" มาจากหัวเมืองลาวในช่วงภาวะของสงครามในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๖๕-๒๓๗๕ และนอกจากนั้นยังพบว่ามีกรแบ่ง เลกลาวจากเมืองเพชรบูรณ์หกไปไว้เมืองนครชัยศรีและขณะเดียวกันก็พบว่ามีการกวาดล้างช่วย สังกักอยู่ในเมืองเพชรบูรณ์^{๖๓} เช่นเดียวกับกองช่วยลาวพวนเมืองสวรรคโลกและพิษณุโลก

อย่างไรก็ตามการรายงานของมัลลอค กล่าวถึงคนลาวใน ๑๔ หัวเมืองภาคกลางถึง ๖,๘๖๕ คน^{๖๔} ในขณะที่มีหลักฐานชั้นต้นที่กล่าวถึงการเกณฑ์เลกหัวนาใน ๒๑ หัวเมืองภาคกลางว่าเกณฑ์เลกไทย ๒,๔๒๕ คน ในขณะที่เกณฑ์เลกลาวได้ถึง ๓,๗๒๑ คน^{๖๕} หลักฐานดังกล่าวได้ให้ภาพของชาวลาวที่ถูกกวาดค้อนจากสงครามปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ในหัวเมืองภาคกลาง แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ไม่สามารถทราบจำนวนกลุ่มชาวลาวในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ทั้งหมดจากหลักฐานของมัลลอค แต่อย่างไรก็ตามหลักฐานดังกล่าวก็พอจะให้ภาพการเพิ่มพลเมืองในหัวเมืองฝ่ายเหนือในส่วนของหัวเมืองลุ่มน้ำ่านและป่าสัก โดยเฉพาะในเขตหัวเมืองที่ตั้งอยู่ระหว่างรอยต่อทางวัฒนธรรมล้านช้าง เช่นเมืองพิษณุโลก และเพชรบูรณ์

จากสงครามที่เกิดขึ้นในดินแดนลาวหลายครั้งทำให้มีการกวาดค้อนกลุ่มชนต่างวัฒนธรรมเข้ามาสังกัดเป็นเลกช่วยในหัวเมืองฝ่ายเหนือเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก

^{๖๓} กทศ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๔, เลขที่ ๔๗.

^{๖๔} B.J. Terwiel, Through Travellers' Eyes, p. 142.

^{๖๕} กทศ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๔, เลขที่ ๔.

ดังปรากฏในหลักฐานปี พ.ศ. ๒๓๘๕ ว่าได้มีการกวาดต้อนพวกข้า จากเมืองวังมาไว้ที่เมืองเพชรบูรณ์

ค่าเมืองวังที่กวาดต้อนมาหนี ชาย ๘ } ๑๔ คน ๖๖
หญิง ๖ }

ซึ่งพวกข้า เป็นชนกลุ่มน้อยที่พบเห็นอยู่ทั่วไปในดินแดนลาวคอนไตในแถบเมืองอัตตะปือ ค่าของน้อย ค่าของใหญ่ และเมืองวัง เป็นต้น จากการเพิ่มพลเมืองในหัวเมืองดังกล่าว จะพบว่ามิใช่ไพร่ลาวสังกัดในกองส่วยเป็นจำนวนมาก ทั้งในส่วนของหัวเมืองลาวเดิมที่ถูกโอนเข้ามาสังกัดในหัวเมืองฝ่ายเหนือ เช่น กองเล็กส่วยครั้งเมืองหล่มสักมีถึง ๑,๐๒๐ คน^{๖๖} นอกจากกวาดต้อนกลุ่มชนวัฒนธรรมล้านช้าง เข้ามาสังกัดเลกส่วยในหัวเมืองฝ่ายเหนือแล้ว ยังพบว่ามี การเคลื่อนย้ายกลุ่มเขลยญวนเข้าไปตั้งหลักแหล่งในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ที่เมืองพิษณุโลก ชายหญิง ๕๐ คน^{๖๗} เป็นต้น

การเพิ่มกำลังคนในหัวเมืองฝ่ายเหนือส่งผลต่อการถูกขับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของรัฐทั้งในกลุ่มผู้นำระดับท้องถิ่น และรัฐส่วนกลาง โดยเฉพาะเลกส่วยลาวได้ถูกกวาดต้อนเข้าสู่ระบบกองส่วยและส่วยเกณฑ์เป็นจำนวนมาก ดังปรากฏว่าการเพิ่มกำลังคนของกลุ่มชนวัฒนธรรมล้านช้างในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๖๕ เป็นต้นมา ได้พบว่ามี การเกณฑ์ส่วยจากกำลังคนที่เพิ่มขึ้นในกรณีของเมืองนครชุมเกณฑ์ส่วยไม้ซอบสักดังที่กล่าวมาแล้ว และยังพบว่าจากการกวาดต้อนผู้คนจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงทำให้กลุ่มชนชาวลาวเหล่านี้ได้กลายเป็นเลกส่วยที่ส่งผลผลิตให้แก่รัฐส่วนกลาง กล่าวคือ "...ให้เกณฑ์เลกไพร่ลาวพวนออก

^{๖๖} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๘. หนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงพระยาเพชรบูรณ์ เรื่องให้สืบจับครอบครัวเลขที่หลบหนี. และ ค่า - ข้า.

^{๖๗} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๐, เลขที่ ๘๐. สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงหลวงมหาดไทย กรมการเมืองเพชรบูรณ์ให้เกณฑ์เลกทำส่วยครั้งถวาย.

^{๖๘} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๗๘. สารตราเจ้าพระยาจักรี เรื่องนำคั้งอากรเกวียน.

ร้อนทอง...ไปรคให้เรียกเงินแก้ตัวไฟร์ซึ่งร้อนทองไม่ครบจำนวนเกณฑ์ทองหนักสองสลึง เป็นเงินแปดบาท..."^{๖๔} ซึ่งเมืองที่มีลาวพวนมากที่สุดในหัวเมืองฝ่ายเหนือคือสวรรคโลกและพิษณุโลก โดยเฉพาะที่เมืองสวรรคโลก มีกองลาวพวนในสังกัดส่งทองคำส่วย เช่น "ส่งทองคำส่วยกองลาวพวนเมืองสวรรคโลก ปีมะเส็งสัพศก หนัก ๖ ตำลึง"^{๖๕} ซึ่งการส่งทองคำส่วยของกอง เล็กส่วยลาวพวนจะต้องทำการส่งเป็นประจำทุกปี และจะ เห็นได้ว่าเลิกในสังกัดของลาวเพิ่มปริมาณมากขึ้น ดังปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๓๕๐ มีเล็ กองลาวพวนเมืองสวรรคโลกในสังกัด ๑๐๒ คน เป็นไฟร์ส่วยทอง ๘๐ คน ซึ่งในกองส่วย ทองยังประกอบไปด้วยเล็กลาวเวียงจันทน์และเล็กกองส่วยช่า ๑๔๐ คน^{๖๖} และนอกจาก นั้นยังพบกลุ่มแรงงานส่วยต้องรับผิดชอบต่อการส่งส่วยให้แก่รัฐส่วนกลางเพิ่มขึ้น ดังปรากฏ ว่า พระยาพิษณุโลกบอกจำนวนเล็กรว้ลาวทำส่วยไม้ขอนสัก

ไปรคเกล้าขึ้นไปถึงข้าพเจ้าแลกรมการว่าขุนพิณิจุฑณา หมื่นโยธานายกองครว้ลาว พระยาพิษณุโลกถึงแก่อนิจกรรมมวากองครว้ลาว ชายหญิง ใหญ่ น้อย ๑๑๒ คน สมักรทำส่วยไม้ขอนสักคนละ ๒ คน ทูลเกล้าถวายคั้งแคปีมะแมนพศก...^{๖๗}

จะเห็นได้ว่าเล็กลาวที่ถูกกวาดต้อนมานั้นได้เพิ่มผลผลิตในรูปของส่วยให้แก่รัฐส่วน กลางเป็นจำนวนมาก ดังกรณีเล็กลาวเวียงจันทน์เมืองพิษณุโลก ๑๑๒ คน ทำส่วยไม้

^{๖๔} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๔๘, เลขที่ ๔๒. ใบบอกเมือง สวรรคโลก เรื่องส่งเงินแทนทองคำส่วย.

^{๖๕} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๖. สารตรา ถึงเมืองนครราชสีมา เรื่องส่งทองคำเมืองชัยภูมิ เมืองสีกลนคร.

^{๖๖} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๐๗. สารตรา ถึงเมืองไชยบุรี เรื่องคอบรับผลเร่วส่งแทนทองคำจำนวนเกณฑ์.

^{๖๗} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๐๖. ใบบอก พระยาพิษณุโลกบอกจำนวนเล็กรว้ลาวส่วยไม้ขอนสัก.

ดังนั้นการเพิ่มกำลังคนจากกลุ่มชนวิชนธรรมล้านช้างจึงทำให้มีการเพิ่มจำนวน
 เลกส์่วยในกลุ่มผลประโยชน์ของเจ้าเมืองและกรมการเมืองพิษณุโลก สุโขทัย สวรรคโลก
 พิษัย และเพชรบูรณ์เสียส่วนใหญ่ ซึ่งนับว่าเป็นการคุกคดินเลกส์่วยลาวเหล่านี้เข้าสู่ระบบ
 ผลประโยชน์ของเจ้านายในส่วนท้องถิ่นที่ควบคุมการผลิตส่งต่อรัฐส่วนกลาง เพราะปรากฏ
 ว่าการไค้มาซึ่งกำลังคนในสงครามปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ครั้งนี้ได้เพิ่มผลประโยชน์ทาง
 เศรษฐกิจให้แก่กลุ่มผู้นำในท้องถิ่น และรัฐส่วนกลางในการคุกคขบรายไค้จากแรงงานลาว
 เป็นจำนวนมาก

อาจกล่าวสรุปไค้ว่าการเพิ่มกำลังคนในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือไค้ให้ภาพพล
 เมืองที่เค้นชักมากขึ้นในส่วนของภาคแรงงานที่เป็นตัวส่งเสริมปัจจัยการเพิ่มผลผลิตในระบบ
 ส่วยของรัฐในบริเวณดังกล่าว

๔.๓ บทบาทของกลุ่มผู้นำในหัวเมืองฝ่ายเหนือต่อการจัดเก็บผลประโยชน์ ของรัฐ

บทบาทของกลุ่มผู้นำในหัวเมืองฝ่ายเหนือต่อการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐ
 ลักษณะของการขึ้นสู่ตำแหน่งของผู้นำในหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
 ดังที่ไค้กล่าวมาแล้วว่า หลังการสถาปนาราชวงศ์จักรี กลุ่มผู้นำในหัวเมืองฝ่ายเหนือนั้น
 เป็นกลุ่มที่อยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของราชวงศ์จักรี ผู้นำในหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้ง ๕
 หัวเมืองนั้น ได้รับการแต่งตั้งมาจากกลุ่มบุคคลที่มีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นในฐานะ "ลูกน้อง
 คนสนิท"^{๗๗} เพราะปรากฏว่ากลุ่มผู้นำหัวเมืองฝ่ายเหนือเหล่านี้ไค้ดำรงตำแหน่งทาง

^{๗๗} ฑูรายละเอียคเพิ่มเติม, นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้า
 กรุงธนบุรี, หน้า ๒๐๔-๒๒๔.

การเมืองสืบต่อกันมาทางระบบเครือญาติ จากรัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลที่ ๓ ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๕๖ ในกรณีตำแหน่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของเมืองตากถึงแก่อสัญกรรมว่า "พระยาอินทศิรี พระยาตาก ได้ทำการรักษาราชการบ้านเมือง...มาตั้งแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช..."^{๗๘}

การแต่งตั้งเจ้านายปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๒-๓ น่าจะพิจารณาจากบุตรหลานของเจ้านายเดิม หรือ พิจารณาจากบุคคลในท้องถิ่นฝ่ายเหนือเป็นหลัก ดังปรากฏว่า ปี พ.ศ. ๒๓๕๐ เมืองตำแหน่งเจ้าเมืองตากและปลัดเมืองตากว่างลง การพิจารณาบุคคลจากภายในเมืองตากไม่มีผู้ใดที่เหมาะสมมาดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองตาก รัฐส่วนกลางจึงพิจารณาบุคคลที่เหมาะสมจากหัวเมืองข้างเคียงในท้องถิ่นฝ่ายเหนือแทน เช่น นำข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เมืองกำแพงเพชรมาดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองตากและปลัดเมืองตากเป็นต้น^{๗๙} ถึงแม้ว่าจะมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์บางชิ้นที่ให้ภาพชัดแย้งกัน ดังกรณี "...แลพระยาพิษณุโลกก็โปรดให้เป็นเจ้าเมืองผู้ใหญ่ขึ้นมารักษาบ้านเมืองดูแลทางพระนคร พระกรรณ ราชการข้างหัวเมืองฝ่ายเหนือ..."^{๘๐} จากประเด็นปัญหาคงกล่าวถ้าพิจารณาจากการแต่งตั้งการดำรงตำแหน่งหลวงศรีราชโกษาคนใหม่แทนคนเก่าที่ถึงแก่กรรมโดยพิจารณาจากตำแหน่งหลวงบุตรราชนอกราชการว่า "...ซึ่งได้ทำราชการมาด้วยพระยาพิษณุโลก ผู้ถึงอสัญกรรมช้านานสัตย์ซื่อมั่นคงดี เป็นคนชาติภูมิพิษณุโลก พอจะเป็นหลวงศรีราชโกษา..."^{๘๑} จากหลักฐานดังกล่าวพอจะให้ภาพของ

^{๗๘} กทศ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๒๖. สารตราเจ้าพระยาจักรีทอบเจ้าพระยานครราชสีมาด้วยส่งคืนหนังสือเมืองอุบล เมืองเขมร.

^{๗๙} กทศ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๘.

^{๘๐} คณะรัฐบาลฯ..., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, เล่ม ๔. หน้า ๒๘.

^{๘๑} กทศ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๔๓. สารตราเรื่องให้พระยาเพชรพิชัยจัดแจงส่งย้ายกระสุนออกไปทำสวาย.

การก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งของเจ้านายในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้พอสมควร โดยเฉพาะในกรณี การส่งข้าราชการจากส่วนกลางมาปกครองเมืองพิษณุโลกน่าจะมาจากประเด็นที่ว่าเจ้า นายในหัวเมืองฝ่ายเหนือ เมื่อมีบุตรหลานก็จะฝึกหัดให้เข้ารับราชการในท้องถิ่นของตนเอง หรือไม่ก็จะส่งเข้ามารับการฝึกหัดราชการในกรุงเทพฯ และเมื่อคุ้นเคยกับระบบ ราชการจากส่วนกลางก็จะมารับราชการในท้องถิ่นของคน^{๔๒} ซึ่งหลักฐานชั้นต้นประเภท จดหมายเหตุในสารตราฯ ถึงเมืองกำแพงเพชรในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ ในกรณีนำคังหลวง พิพิธภักย์เป็นพระพลสงครามว่า "...พระยากำแพงเพชรป่วยถึงแก่อนิจกรรม แล้ว โปรดเกล้าฯ ขุนเตียง แต่งตั้งพระพลสงครามให้เป็นพระยากำแพงเพชร..."^{๔๓} และนอกจากนั้นยังมีหลักฐานที่ให้ภาพถึงการส่งบุตรหลานเข้าถวายตัวของขุนนางในหัวเมืองฝ่าย เหนือ ดังกรณีของเมืองเพชรบูรณ์ว่า

...อ้ายเสื่อ ให้การว่าอายุ ๒๕ ปี ข้าพเจ้าเป็นบุตรพระยาเพชรบูรณ์บุตรมา บิดาข้าพเจ้ามีบุตรชาย ข้าพเจ้า อ้ายรัก อ้ายคอน บุตรหญิงชื่ออ้อจันเป็นเมีย ขุนคอกไม้ อี้ดียงไม่มีตัว ภรรยาข้าพเจ้าชื่อเกิด มีบุตรชาย ๑ หญิง ๑ (รวม) ๒ คน บ้านเรือนข้าพเจ้าอยู่ในเมืองเพชรบูรณ์ เมื่อบิดาข้าพเจ้า ได้ที่พระยาเพชรบูรณ์แล้วจึงเอาข้าพเจ้าลงมาถวายเป็นมหาดเล็ก เจ้าฟ้า กรมขุนอิศราบุรี ครั้นถวายตัวเสร็จแล้ว...^{๔๔}

และในกรณีของเมืองพิษณุโลกในเรื่องการดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองว่าส่งคนมาจากส่วน กลางมาหรือไม่ แต่ได้มีการตรวจสอบหลักฐานร่วมสมัยถึงการดำรงตำแหน่งเจ้าเมือง

^{๔๒} นฤมล วัฒนาพานิช, ระบบเทศาภิบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจและผล พิษณุโลก (พ.ศ. ๒๔๓๓-๒๔๓๖), วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย ศิลปากร, ๒๕๒๖, หน้า ๑๓.

^{๔๓} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๖. สารตรา ถึงเมืองกำแพงเพชร เรื่องนำคังหลวงพิพิธภักย์เป็นพระพลสงคราม.

^{๔๔} คณะรัฐบาลฯ..., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, เล่มที่ ๓. หน้า ๒๖.

พิษณุโลก ไม่ปรากฏว่ามีข้าราชการจากส่วนกลางมาปกครองที่เมืองพิษณุโลก ดังปรากฏรายนามเจ้าเมืองพิษณุโลกในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ ๑ คือ

๑. พระฤทธิสงครามเจ้ากรม เป็นพระยาพิษณุโลก
๒. พระอุทัยธานี (ขุนจ่านงอักษร) เป็นพระยาพิษณุโลก
๓. พระยาไกรโกษา (ตำแหน่งข้าราชการเมืองพิษณุโลก) เป็นพระยาพิษณุโลก
๔. พระยาไชยบูรณ์ (ตำแหน่งปลัดเมืองพิษณุโลก) เป็นพระยาพิษณุโลก^{๕๕}

และหลักฐานดังกล่าวได้ให้ภาพของการดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองพิษณุโลกว่าคนในท้องถิ่น ทั้งสิ้นตั้งแต่พระฤทธิสงครามมาจนถึงพระอุทัยธานี ซึ่งพระอุทัยธานีคนนี้ก็เป็นคนพื้นเพเดิมเมืองพิษณุโลก ดังปรากฏว่า "...เจ้าเมืองกรมการหาตัวหลวงจ่านงคืนแขวงเมืองพิษณุโลกหาบิไร มีแทนหลวงจ่านงอักษร ผู้ช่วยราชการ...บุครเซยพระยาพิษณุโลก..."^{๕๖}

ดังนั้นพระอุทัยธานีคนนี้ก็เคยรับราชการที่เมืองพิษณุโลก เพราะเลขาของขุนจ่านงอักษรตกค้างที่เมืองพิษณุโลก หลังจากได้ดำรงตำแหน่งเป็นพระอุทัยธานี^{๕๗} และคงจะต้องเป็นบุคคลในท้องถิ่นหัวเมืองฝ่ายเหนือด้วย นอกจากนี้ยังมีหลักฐานกล่าวสนับสนุนที่ว่าข้าราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือก็คือคนในหัวเมืองฝายเหนือนั้นเอง ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๖ ได้มีการกล่าวถึงการแต่งตั้งข้าราชการเมืองพิษณุโลกในตำแหน่งหลวงสุนทรพิทักษ์นายกองช่วยไปxonสักว่า

^{๕๕} กทศ., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๘. คำให้การเรื่องพระยาพิษณุโลกจัดแจงให้เมืองคำทำช่วยทอง.

^{๕๖} กทศ., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๗, เลขที่ ๓๗. ใบบอกพระโยธาธิราช เรื่องส่งไม้xonสักช่วย.

^{๕๗} กทศ., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๗. สารตราถึงพระยาสุโขทัยเรื่องให้หลวงพิทักษ์ทำช่วยไม้xonสักและทองแเงา.

...หลวงขุนหมื่นไปพร่ำทำส่วยไม้ขอนสักในกองพระวิเศษชุมพลมีราชการมาก หลวงสุนทรพิทักษ์ ผู้ช่วยราชการในกองพระวิเศษชุมพลป่วยถึงแก่กรรมมาช้านานแล้ว นายศึคบุตรพระบางโพคนเก่าเป็นบุตรเขยพระวิเศษชุมพล ได้ทำการมาถวายพระวิเศษชุมพลมาช้านานแล้วสัจจื่อนั้นคง...^{๘๘}

และการแต่งตั้งพระณรงค์เรืองฤทธิ์เจ้าเมืองภูมคนใหม่ว่า

...พระณรงค์เรืองฤทธิ์ เจ้าเมืองภูม เป็นคนสูบผืนกินเหล้าก็ยังไม่ฟังบังคับบัญชาจะให้อะไรก็ทำไม่ได้ แลหลวงบำรุงกองนอกเป็นบุตรพระพิจิตรผู้ถึงแก่กรรมไปกวากลาวเมืองภูมมาแตกก่อนภาคภูมิบังคับสัจจื่อนั้นคงพอจะเป็นเจ้าเมืองภูม...^{๘๙}

จากการเป็นคนพื้นเพในท้องถิ่นดังกล่าวจึงทำให้ฐานอำนาจทางการเมืองของเจ้านายในท้องถิ่นสูง เพราะการดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองจะสืบทอดทางระบบเครือญาติ เช่นน้องชาย บุตรชาย หลานชายและนอกจากนั้นการสืบทอดตำแหน่งดังกล่าวมาจากการเกี่ยวโยงทางสายสัมพันธ์ในการแต่งงานเช่นบุตรเขย เป็นต้น

ดังนั้นกลุ่มเจ้านายในหัวเมืองฝ่ายเหนือ จึงเป็นกลุ่มบุคคลที่ดำรงตำแหน่งทางการเมืองในระบบเครือญาติ จากความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงทำให้เกิดการประสานผลประโยชน์ร่วมกันทางเศรษฐกิจ เพราะถ้าไม่ใช้ระบบเครือญาติแล้ว ปัญหาความขัดแย้งทางเศรษฐกิจย่อมเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังปรากฏว่าพระยาเพชรบูรณ์ขัดแย้งกับหลวงยกบัตรนายค่านในเรื่องการเก็บอากรเตาสุราเมืองเพชรบูรณ์^{๙๐} เป็นต้น ดังนั้นกลุ่มผลประโยชน์ในระบบเครือญาติจึงพยายามรักษามลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของกลุ่มตัวเอง

^{๘๘} กทศ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๒๒. สารตราเจ้าพระยาจักรี เรื่องตั้งหลวงบำรุงกองนอกเป็นพระณรงค์เรืองเดช เจ้าเมืองภูม.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน.

^{๙๐} กทศ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๔๘. ร่างหนังสือพระยามหาอำมาตย์.

โดยเฉพาะผลประโยชน์ในการส่งต่อรัฐส่วนกลางในระบบส่วย ซึ่งปัญหาดังกล่าวเป็น ปัญหาสำคัญมากของเจ้านายในหัวเมืองฝ่ายเหนือต่อการประสานผลประโยชน์ในระบบ เศรษฐกิจดังกล่าว เพราะจากหลักฐานทำให้ทราบถึงว่าการดำรงตำแหน่งของเจ้านาย ในหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ค่อนข้างมิได้พิจารณาจากการเป็นคนดีสักชื่อ และ บุคคลหลานของบรรดาเจ้านายในหัวเมืองเท่านั้น แต่ยังพิจารณาจากการเป็นบุคคลที่มีอิทธิ พลังทางการเมืองในท้องถิ่นสูงและจะต้องเป็นบุคคลที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ดังกรณีการ แต่งตั้งเจ้าเมืองภูมว่า "ภากภูมิบังคัง"^{๕๑} จากการพิจารณาการขึ้นดำรงตำแหน่งของ เจ้านายในหัวเมืองฝ่ายเหนือโดยพิจารณารูปร่าง เศรษฐกิจเป็นเครื่องวัดก็เท่ากับเป็น เครื่องบ่งชี้ถึงความสำคัญทางเศรษฐกิจต่อการดำรงฐานะการเป็นผู้นำ เพราะปรากฏว่า การแต่งตั้งผู้นำในหัวเมืองฝ่ายเหนือต่อมา เช่นกรณีแต่งตั้งพระสุนทรบริรักษ์ เป็นพระยา ตากก็คำนึงถึงเหตุผลทางเศรษฐกิจ เช่น "...พระสุนทรบริรักษ์คนนี้เป็นบุตรพระยาตาก เป็นคนภากภูมิเด็กเข้ามีสติปัญญา สักชื่อ บันคัง ยั้งยั้ง..."^{๕๒}

จากประเด็นดังกล่าว เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงฐานะของการเป็นผู้นำคือนอกจากจะ มีบทบาททางการปกครองแล้ว จะต้องเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจในท้องถิ่นอีกด้วย เพราะการ ดำรงตำแหน่งผู้นำในหัวเมืองฝ่ายเหนือต้องมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีเป็นใบเบิกทาง ถึงแม้ว่าจะไม่มีหลักฐานการก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งทางการเมืองในระดับท้องถิ่นฝ่ายเหนือโดยอาศัย ฐานะทางเศรษฐกิจ แต่ก็ได้พบหลักฐานในทำนองเดียวกันที่ได้กล่าวถึงการส่งส่วยไม้ ขอนสักให้ส่วนกลางพร้อมไม้ที่เป็นของกำนัลแก่เจ้านายในส่วนกลางที่ควบคุมหัวเมือง ฝ่ายเหนือ ดังปรากฏ

^{๕๑} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๒๒.

^{๕๒} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๕๑. สารตรา เรื่องการตั้งพระสุนทรบริรักษ์เป็นพระยาตาก.

...เมืองสุวรรณโลกส่งไม้ขนสีกเกณฑ์คักของหลวง ๓๘ คัน กับไม้กราบเท้า
พระกรุณาเจ้าคุณราชสุภาวดี ๕ คัน กราบเท้าพระกรุณาเจ้าคุณฝ่ายเหนือ
๕ คัน เขากัน ๑๐ คัน เขากันทั้งราชการ ๕๐ คัน กรักขนุน ครกกา
ชา... คิดถึงพระเค็จพระคุณคุณนายฯ ข้าจักได้ไม้ขนสีก ยาวสี่วาใหญ่แปดก่า
๒ คัน ทักกราบทูลคุณนายนั้น... มีบอกรวมมาในราชการ ๓๘ คันนั้น ครั้นจะ
มีบอกรวมลงมากแล้วเจ้าภาษี เขาจะชักเอาไว้เสียให้คุณนายชักเอาไม้สองคัน
ทักกราบเท้าไว้แล้ว...^{๕๓}

และนอกจากนั้นเจ้านายในหัวเมืองฝ่ายเหนือยังต้องรับภาระที่หนักในการส่งไม้ให้แก่เจ้า
คุณฝ่ายเหนือในการปลูกสร้างบ้านโดยเฉพาะที่เมืองสุวรรณโลก ส่งไม้ ๕๐ คัน และสุโขทัย
๕๐ คัน^{๕๔} เป็นต้น

การจักเก็บผลประโยชน์พอจะเป็นเครื่องบ่งบอกถึงฐานะการเป็นผู้นำในหัวเมือง
ฝ่ายเหนือต่อการตอบสนองระบบเศรษฐกิจแบบอยุธยาในการเก็บส่วย เพราะปรากฏว่า
เมืองใดก็ตามที่มีกำลังคนมากเมืองนั้นก็จะเป็นแหล่งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของรัฐและ
บรรดาเจ้านายในท้องถิ่น

จากการควบคุมระบบเศรษฐกิจดังกล่าวนำมาซึ่งการยกฐานะทางเศรษฐกิจ
เพราะระบบการเก็บส่วยในหัวเมืองจะถูกส่งต่อมาที่เมืองหลัก ซึ่งทำหน้าที่ควบคุมหัวเมือง
ขึ้น ลักษณะการจักเก็บผลประโยชน์ดังกล่าวได้สร้างความร่ำรวยให้แก่บรรดาเจ้าเมือง
กรมการเมืองและบรรดาญาติพี่น้อง ทังกรณีเมืองเพชรบูรณ์ทำการยกยกส่วย เมืองขึ้น
หล่มสัก ดังปรากฏ

^{๕๓} กทข., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๐๖. ใบบอก
พระยกบัตรเมืองสุวรรณโลก ซึ่งส่งไม้ขนสีกส่วยมาก้วยแล้ว.

^{๕๔} กทข., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๐๖. หนังสือ
ถึงเมืองพิษณุโลกส่งไปกรุงเทพฯ.

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เอาตัวพระยาเพชรบูรณ์ พระสุริยวงษา
กรมการลงไปชำระว่า ณ กรุงเพทฯ กระลาการพิจารณาไต่ความสมฟ้อง
พระสุริยวงษา กรมการว่าพระยาเพชรบูรณ์ พระปลัด กรมการรับเอา
เงินค่าง คาวเรือส่วยของหลวงไว้...^{๕๕}

เพราะถ้าเมืองใดมีเมืองขึ้นมาก^{๕๖} ก็เท่ากับว่าเมืองนั้นมีกำลังคนที่ช่วยส่งเสริมปัจจัยการ
ผลิตในกองส่วยมาก เพราะเจ้าเมืองจะทำหน้าที่ควบคุมเมืองขึ้นในการปกครอง เช่น การ
ไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทระหว่างเมืองขึ้น เช่น เมืองพิษณุโลก สวรรคโลก และเมืองพิชัยทำ
หน้าที่ตัดสินกรณีพิพาทเรื่องเขตแดนของเมืองบางโพกกับเมืองทุ่งยั้ง^{๕๗} และทำหน้าที่เสนอ
การแต่งตั้งและสั่งปลดเจ้าเมืองของรัฐส่วนกลางในกรณีเมืองขึ้นของตัวเอง เช่น กรณีเมือง
พิชัย เสนอการสั่งปลดและแต่งตั้งเจ้าเมืองลับแล และกรมการเมือง^{๕๘} และนอกจากนั้น
ยังทำหน้าที่ควบคุมระบบการผลิตแบบส่งต่อโดยเฉพาะการทำหน้าที่เร่งรัดส่วยในเมืองขึ้น
เช่นเมืองเพชรบูรณ์ เร่งส่วยเมืองหล่มสัก ดังปรากฏ "...ให้ข้าพเจ้า (พระยาเพชร
บูรณ์) เร่งค่างส่วยเมืองหล่มสัก ข้าพเจ้าจึงแต่งให้กรมการขึ้นไปเร่งครั้งส่วยเมือง
หล่มสัก..."^{๕๙} และ "หนังสือเจ้าพระยาจักรีมาถึงพระปลัดกรมการผู้รักษาเมือง

^{๕๕} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๗. รายชื่อ
ข้าราชการผู้ที่ได้เลื่อนตำแหน่ง.

^{๕๖} ฎกราชละเอียดในบทที่ ๒, ในหัวข้ออาณาเขตหัวเมืองฝ่ายเหนือ.

^{๕๗} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๖. สารตรา
เจ้าพระยาจักรี เรื่องเมืองทุ่งยั้ง เมืองบางโพ.

^{๕๘} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๒๑. สารตรา
เรื่องถวายช่างประหลาด งาโอบเข้าไปข้างแก้ม.

^{๕๙} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๘๗. ใบบอก
พระยาเพชรบูรณ์เมืองเพชรบูรณ์ส่งเงินแทนครั้งส่วยเมืองหล่มสัก.

เพชรบูรณ์ให้เร่งรักษาส่วยแก่เจ้าเมืองแก่นท้าว เมืองหล่มสัก ที่เป็นเมืองขึ้นในการส่งครั้ง"^{๑๐๐}
 เป็นต้น การควบคุมเมืองขึ้นมาก ก็เท่ากับว่าได้ควบคุมกำลังคนเป็นจำนวนมาก ซึ่ง
 กำลังคนเหล่านี้ก็เป็นปัจจัยของการผลิตในรูปของกองส่วย โดยเฉพาะเมืองที่มีเมืองขึ้น
 ในหัวเมืองฝ่ายเหนือมากที่สุดคือเมืองพิษณุโลกและเมืองพิชัย ซึ่งเมืองทั้งสองมีเมืองขึ้น
 เพิ่มมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ หลังปี พ.ศ. ๒๓๖๕ โดยเฉพาะเมืองขึ้นของเมืองทั้งสอง
 มีถึงเมืองละ ๑๕ หัวเมือง^{๑๐๑} ซึ่ง นฤมล วัฒนาพานิช ใ้ให้ข้อมูลพลเมืองของเมืองขึ้น
 แต่ละเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๕ ว่า พลเมืองสูงสุดประมาณเมืองละ ๕,๐๐๐ คน และค่า
 ส่วยประมาณ ๑,๕๐๐ คน^{๑๐๒} และถ้านำมาเปรียบเทียบกับเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๓ ก็คงไม่
 แตกต่างมากนัก ถ้าพิจารณาจากความเป็นไปได้โดยการถือเกณฑ์เฉลี่ยจำนวนคนในแต่ละ
 เมืองของเมืองขึ้นโดยถือจากจำนวนคนของเมืองที่น้อยที่สุดเป็นเกณฑ์เฉลี่ยคือ ๑,๕๐๐ คน
 เมืองพิษณุโลกและเมืองพิชัย^{๑๐๓} ก็จะมีจำนวนคนถึงเมืองละ ๒๒,๕๐๐ คน ก็นับว่ามากพอ
 สมควรที่บรรดาเจ้าเมืองและกรมการเมืองจะใช้ผลประโยชน์จากกำลังคนเหล่านี้ทั้งในรูป
 ของการยกยอกส่วย ผลผลิตส่วนเกินจากกองส่วย และการยกยอกเบียดบังไพร่ไว้ใช้ในการ
 การส่วนตัวของเจ้านายในท้องถิ่น ดังปรากฏว่าเมืองสวรรคโลกเบียดบังไพร่ไว้และส่งลง
 ไปสักเลข ๗ กรุงเทพฯ ใ้ค้อย^{๑๐๔} และนอกจากนั้นยังพบปัญหาการเบียดบังไพร่ในหัวเมือง

^{๑๐๐} บัญรอก แก้วกัณฑ์, การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น, หน้า ๕๖.

^{๑๐๑} ใ้หัวเมืองเข้ามาสังกัดภายหลัง เหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ เช่นเมืองพิษณุโลก
 ตั้งเมืองนครชุมขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. ๒๓๓๐ และโอนเมืองภูกระังเข้ามาสังกัดในปีเดียวกัน
 และนอกจากนั้นเมืองพิชัยก็ได้ควบคุมหัวเมืองลาวฝ่ายขวาแม่น้ำโขง เช่น เมืองแมค
 เมืองคำ เมืองปากเหือง เป็นต้น และถูกรายเมืองขึ้นในบพที่ ๑.

^{๑๐๒} นฤมล วัฒนาพานิช, ระบบเทศาภิบาลกัมมผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจ ณฑล
 พิษณุโลก (พ.ศ. ๒๔๓๗-๒๔๗๖), หน้า ๒๒.

^{๑๐๓} เมืองพิชัยและพิษณุโลกมีเมืองขึ้น ๑๕ เมือง = ๑๕๐๐ x ๑๕.

^{๑๐๔} อ่างอิงแล้ว.

ต่างอีกด้วย เช่น เมืองเพชรบูรณ์ ดังปรากฏว่า "...แลเมืองเพชรบูรณ์ไปราชการทัพ ให้พระปลัดอยู่รักษาเมือง พระปลัดกรบการชำระได้เลิกลูกหมู่ลงไปสักน้อยหาสมควรกับ ภูมิมิฐานบ้านเมืองไม่..."^{๑๐๕} นอกจากปัญหาการเบียดบังไพร่ระหว่างหัวเมืองกับส่วนกลาง แล้ว ยังพบปัญหาการแย่งชิงไพร่ระหว่างนายกองช่วยอีกด้วย กล่าวคือ "เลิกกองช่วยทอง (เมืองเพชรบูรณ์) กองหลวงตรงศรีนาคินหนีไปแอบแฝงอยู่กับกองช่วยทองหลวงจำเริญ คชสาร"^{๑๐๖} ปัญหาการแย่งชิงไพร่ระหว่างกองช่วยจะทวีความเข้มข้นขึ้นและพบเห็นโดยทั่วไป เพราะการที่กองช่วยมีไพร่ในสังกัดมากย่อมนำมาซึ่งความมิฐานะอำนาจทางการ เมืองและเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่น เพราะพวกไพร่เลิกช่วยเหล่านี้จะคั่งค้างงานรับใช้ เป็นการส่วนตัวแก่บรรดาเจ้านายที่คนสังกัด ดังกรณี "นายนุบ เลกขุนละคร เมืองกำแพงเพชร นายอยู่ นายฉิม นายเมร และนายเพชร เลกหลวงพิชัยจางวางเมืองสุโขทัยได้ ยื่นฟ้องต่อทางกรุงเทพฯ ว่าหลวงพิชัยจางวางและขุนละครเรียกเอาเงินชำระราชการกับ ตัวเลิกมากเกินความจำเป็น และยังนำตัวเลิกไปใช้งานที่บ้านเรือน"^{๑๐๗} ซึ่งนอกเหนือ จากหน้าที่ในการดูแลเมืองขึ้นแล้วยังทำหน้าที่ในการเกลี้ยกล่อมไพร่ไว้สังกัดอีกด้วย ดัง ปรากฏว่ามีพระราชกระแสรับสั่งให้พระยาอินทสิริ เจ้าเมืองตาก เกลี้ยกล่อมเลิกจรรจัด ทาสสังกัดมูลนายมิได้เข้ารวบรวมทำช่วยผลเร็ว^{๑๐๘} และให้พระยากำแพงเพชร เกลี้ยกล่อม ไพร่ไว้สังกัดในเขตตะเข็บรอยต่อของเมืองกำแพงเพชร ตาก สุโขทัย นำช่วยทองแดง เป็นค้ำ^{๑๐๙}

^{๑๐๕} กหข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๖. ร่างสารตรา คอบเมืองนครราชสีมา เรื่องส่งทองคำเมืองชัยภูมิ เมืองสกลนคร.

^{๑๐๖} กหข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๑๔๔. ใบบอก เมืองเพชรบูรณ์.

^{๑๐๗} กหข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๔๘. สารตรา เรื่องให้เอาตัวหลวงพิชัยกับขุนนครมาชำระเรื่องเรียกเงินชำระราชการกับตัวเลิกมากเกินไป.

^{๑๐๘} กหข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๖. ใบบอกเมือง ตาก เรื่องส่งผลเร็วช่วย.

^{๑๐๙} กหข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๗. สารตรา ถึงพระยาสุโขทัย เรื่องให้หลวงพิทักษ์ค้นหาช่วยไม้ซอนสักและทองแดงฯ.

การเกลี้ยกล่อมเลิกไพร่ไร้อั้งกักเป็นเครื่องบังคับถึงการเพิ่มกำลังคน และการเพิ่มผลผลิตทางเศรษฐกิจให้แก่กลุ่มผู้นำ ดังปรากฏ

... เมื่อรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๓... เป็นเวลาผู้คน แยกฉานชานเซ็น... ที่ตั้งคนในท้องถิ่น เป็นเจ้าเมืองร้างให้เที่ยวเกลี้ยกล่อมพาผู้คนมาเป็นพลเมืองในท้องไร่ท้องนามอาจทำได้ด้วยยินดีด้วยกันทุกฝ่ายก็สำเร็จประโยชน์ตามมุ่งหมาย เจ้าเมืองไหนเกลี้ยกล่อมคนมาได้มากก็ใจหรรษาพิเศษสวย และใญ่คนสำหรับใช้สอยมากขึ้น...^{๑๑๐}

และนอกจากนั้นกลุ่มผู้นำในท้องถิ่นโดยเฉพาะเจ้าเมือง กรมการเมือง และนายกองส่วยซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำในระบบเครือญาติ ดังกรณีนายกองส่วยเร็วเมืองพิษณุโลกในปี พ.ศ. ๒๓๓๘ เป็นบุตรเขยของพระยาพิษณุโลก^{๑๑๑} และนอกจากนั้นระบบการควบคุมการส่งส่วยยังอยู่ในอำนาจหน้าที่ของกรมการเมือง เช่นพระยาไชยบูรณ์ กรมการเมืองพิษณุโลกคุมส่วยเกณฑ์น้ำมันยาง^{๑๑๒} และนายน้อยบุตรพระยาสุวรรณโลกคุมส่งทองคำดยของกองลาวพวน^{๑๑๓} เป็นต้น

ระบบการจักเก็บส่วยของรัฐส่วนกลางในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ในช่วงเวลาต่อมาได้ขยายวงกว้างขึ้น แต่ปริมาณสินค้าในรูปของส่วยนั้นได้ลดลงซึ่งน่าจะมีผลสืบเนื่องมาจากการเบียดบังเอาไพร่ไว้ใช้เป็นการส่วนตัวของบรรดาเจ้าเมืองและกรมการเมืองตลอด

^{๑๑๐} สิมเจ้จกรมพระยาลำปางราชานุภาพ, "เรื่องเบื่องในมณฑลอุดรและอีสาน" เบื่องในภาคอีสาน (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาอุดรธานี (จิตร จิตตะยโสธร) ๕ ธันวาคม ๒๕๑๖), หน้า ๑๕๕.

^{๑๑๑} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๓, เลขที่ ๓๓.

^{๑๑๒} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๓, เลขที่ ๔๘. ฎีการับน้ำมันยาง.

^{๑๑๓} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๐, เลขที่ ๕๓. ใบรับหลวง

มไหศวรรย์สมบัติรับส่วยต่างๆ.

จนนายกองส่วย และนอกจากนั้นยังมีไพร่ไว้สังกัดอาศัยอยู่ตามป่าเขาเป็นจำนวนมากและยังมีการหลบหนีของไพร่ไปประกอบอาชีพอิสระเช่นการค้าเพิ่มมากขึ้นถึงจะกล่าวในบทต่อไป

จากปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ทำให้ส่วยที่จะถูกส่งลงบาดรุงเทพาค้างส่งเป็นจำนวนมาก และรัฐจำเป็นต้องหาทางแก้ไขเกี่ยวกับสินค้าที่ถูกส่งมาในรูปของส่วยโดยการจัดซื้อสินค้าเพิ่มเติมเป็นจำนวนมาก ซึ่งรัฐได้นำเงินมาซื้อสินค้าประเภทของป่ามาชดเชยรายได้ของรัฐในระบบส่วยที่จัดเก็บในรูปสิ่งของ เงินที่รัฐนำมาจัดซื้อนั้นนำมาจากระบบเศรษฐกิจใหม่คือ "ระบบเจ้าภาษีนายอากร" เช่นรัฐได้นำเงินจากอากรเตาสุรา อากรฝ้าย และอากรตลาดจัดซื้อครั้งที่เมืองพิษณุโลก^{๑๑๔} ถึงแม้ว่าในช่วงตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ รัฐจะพยายามปรับเปลี่ยนระบบการจัดเก็บส่วยในรูปตัวเงินเพิ่มมากขึ้น^{๑๑๕} ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๙๐ เมืองเลยจัดส่งครั้งส่วยปีละ ๑๕ หาบ ส่งเงินแทน ๒ ชั่ง ๕ ตำลึง^{๑๑๖}

และนอกจากนั้นรัฐพยายามจัดตั้งกองส่วยเงินใน ๕ หัวเมืองฝ่ายเหนือคือ พิษณุโลก สุโขทัย พิษัย สวรรคโลก และนครสวรรค์ ซึ่งมีตัวเลขในสังกัดกองส่วยเงินถึง ๑,๑๗๖ คน จัดเก็บเป็นจำนวนเงินถึง ๑๒๕ ชั่ง ๑๒ ตำลึง ๒ บาท^{๑๑๗}

นอกจากการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐในรูประบบส่วยแล้ว รัฐยังดำเนินการจัดเก็บผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจใน "ระบบเจ้าภาษีนายอากร" โดยเฉพาะระบบ

^{๑๑๔} อ่างอิงแล้ว.

^{๑๑๕} Ingram, op cit. p.21. อ้างจาก ฎาคา ประภาพันธุ์, ระบบเจ้าภาษีนายอากรในสมัยกรุงเทพายุคคัน, หน้า ๑๒๓.

^{๑๑๖} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑. ใบบอกพระเพชรพิชัย เมืองเพชรบูรณ์ถึงออกพันนายเวร บอกส่งเงินแทนครั้งส่วย.

^{๑๑๗} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๕๒. บัญชีส่วยเงินเมืองพิษณุโลก.

ดังกล่าวเป็นระบบการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐ ที่ผลกระทบการจ้กเก็บไปสู่ตัวกลางในการจัดเก็บผลประโยชน์แทนอำนาจรัฐในระดับท้องถิ่น กลุ่มบุคคลที่เป็นตัวกลางในการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็คือชาวจีนซึ่งได้เข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจอย่างมากในหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๓ การประมูลภาณีอากรของชาวจีนจากส่วนกลางซึ่งเป็นยุคที่ระบบเจ้าภาษีนายอากรของไทยรุ่งเรืองมาก^{๑๘} เนื่องจากรัชกาลที่ ๓ ทรงหันมาใช้วิธีการประมูลผูกขาดภาณีอากรอย่างเข้มข้น เพื่อให้ได้เงินตราเป็นจำนวนมากซึ่งจะเป็นการดีสำหรับฝ่ายปกครอง ซึ่งวิธีดังกล่าวมีลักษณะคล้ายการค้าอยู่ไม่น้อย เนื่องจากวิธีการแข่งขันการประมูลก็ล้วนหวังผลประโยชน์จากระบบดังกล่าว เพราะผู้ที่ทำการประมูลผูกขาดภาณีอากรมักจะคบหากับขุนนางเพื่อความสะดวกในการประมูลภาณีอากร เพราะระบบดังกล่าวเป็นระบบที่เปิดโอกาสให้เอกชนทำการผูกขาดภาณี และผู้ที่ได้รับทำส่วนมากเป็นชาวจีน ซึ่งชาวจีนนั้นได้เริ่มเข้ามามีบทบาทตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย^{๑๙} และในส่วนที่เกี่ยวกับหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ ได้พบหลักฐานการจ้กเก็บอากรอยู่ ๓ ชนิดด้วยกันคือ อากรสีผึ้ง อากรสุรา และอากรบ่อนเบี้ย

ในการจัดเก็บอากรในบริเวณดังกล่าวสามารถแยกให้เห็นอากรแต่ละประเภทในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้ดังนี้

๑. อากรสีผึ้ง จัดเก็บที่เมืองพิษณุโลก พิษัย พิจิตร สวรรคโลก และนครสวรรค์
๒. อากรสุรา จัดเก็บที่เมืองนครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลก พิษัย กำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก และเพชรบูรณ์
๓. อากรบ่อนเบี้ย จัดเก็บที่เมืองพิจิตร

^{๑๑๘} ฐาตา ประภาพันธ์, ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเทพยยุคต้น, หน้า ๑๑๕.

^{๑๑๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๕-๑๒๐.

ซึ่งจากหลักฐานการจกเก็บอากรได้พบในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ ซึ่งเป็นปีแรกของการขึ้นครองราชย์ในสมัยรัชกาลที่ ๒ และเป็นที่ทราบแน่นอนว่าการจกเก็บอากรในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้กระทำมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ แล้ว เพราะได้พบหลักฐานการเกณฑ์ส่วยท่าเครื่องพระเบรมุรัชกาลที่ ๑ ได้มีการเกณฑ์ส่วยตั้งจากนายอากรด้วย และนอกจากนั้นยังพบว่ามีการเริ่มเข้าไปดำเนินการรับท่าอากรสุราและอากรบ่อนเบี้ยในหัวเมืองฝ่ายเหนือ^{๑๒๐} ซึ่งอาจกล่าวสันนิษฐานได้ว่าชาวจีนได้เริ่มเข้าไปมีบทบาททางเศรษฐกิจในการจกเก็บอากรมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ เพราะปรากฏว่าในจำนวนอากรทั้ง ๓ ชนิดมีอากรที่คนไทยรับทำคือ อากรส่วย ส่วนอากรสุราใน ๔ หัวเมืองฝ่ายเหนือ^{๑๒๑} มีคนไทยรับประมูลจกเก็บเพียง ๒ เมืองเท่านั้นคือ พิษณุโลกและพิจิตร โดยมีนายขุน เป็นหมื่นพรบอกร รับท่าอากรบิลละ ๑๕ ชั่ง ๖ ตำลึง^{๑๒๒} นอกจากนั้นเป็นชาวจีนทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตามปริมาณการอพยพเข้าของชาวจีนในหัวเมืองฝ่ายเหนือในการเข้าไปทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจคงเพิ่มปริมาณมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒ เพราะเนื่องจากนโยบายของพระองค์ที่พยายามชักจูงชาวจีนให้อพยพเข้ามาเรื่อยๆ จึงมีชาวจีนเข้ามาทำการค้าภายในและการค้ากับต่างประเทศ^{๑๒๓} และมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ เพราะปรากฏว่ามีชาวจีนอพยพเข้าสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือมากขึ้นทั้งการเข้าไปประกอบการค้าและการรับประมูลภาษีอากรตลอดจนการเข้าไปสังกัดอยู่ในกองส่วย เพราะปรากฏว่า

^{๑๒๐} กทข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒, จ.ศ. ๑๑๗๑-๑๑๗๓, บัญชีเกณฑ์เครื่องท่าพระเบรมุพระพุทธรยอกฟ้า, จ.ศ. ๑๑๗๒, หน้า ๓๖.

^{๑๒๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๔-๖๕.

^{๑๒๒} ส่วนเมืองตากไม่ปรากฏการจกเก็บอากรสุรา.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๔-๖๕.

^{๑๒๔} ญาคา ประภาพันธ์, ระบบเจ้าภานุนายอากรสมัยกรุงเทพายุคต้น, หน้า ๑๒๑.

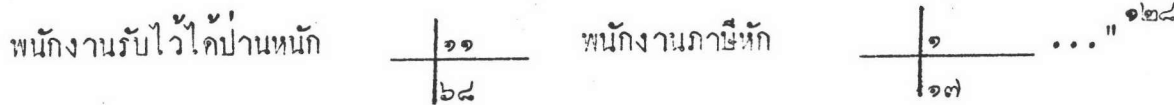
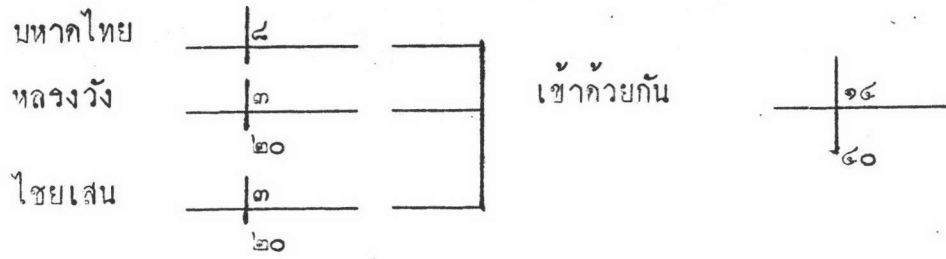
ในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ มีชาวจีนสังกัดอยู่ในบัญชีจำนวนเลขห้าร้อยไปรษณีย์และซั้งในกอง
 ส่วยของเมืองสุโขทัย พิจิตร สวรรคโลก พิษณุโลก ตาก และกำแพงเพชร มีจำนวนถึง
 ๒๖ คน^{๑๒๕} จากการแทรกตัวเข้าไปอยู่ในระบบเศรษฐกิจของรัฐในระบบส่วยก็น่าจะเป็น
 การปฏิรูตรฐานของชาวจีนคือตัวแทนอำนาจรัฐในระบอบท้องถิ่น โดยเฉพาะการแทรกตัวเข้า
 ไปในระบบเจ้าภาษีนายอากร ซึ่งระบบดังกล่าวจะทำให้การจกเก็บผลประโยชน์ของรัฐ
 มีรายได้ที่แน่นอนกว่าระบบการจกเก็บส่วย ถึงแม้ว่าระบบนี้จะคงมีอยู่แต่ปริมาณการจกเก็บ
 ลดลง และรัฐต้องดำเนินการจกเก็บในระบบเจ้าภาษีนายอากรนำเงินมาจกซื้อของป่าที่
 เคยเป็นผลผลิตในรูปของส่วยเพิ่มเติมเพื่อชดเชยกับรายได้ที่สูญหายไป

ระบบเจ้าภาษีนายอากรได้ขยายขอบเขตเพิ่มมากขึ้นจากจำนวนเดิมที่มีอยู่ใน
 สมัยรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ ที่มีอยู่เพียงไม่กี่ชนิด และรัฐได้เพิ่มปริมาณการจกเก็บ
 อากรชนิดใหม่ๆ เพิ่มมากขึ้นในหัวเมืองฝ่ายเหนือ เช่นการจกเก็บอากรสมพัทธ และอากร
 เกวียนใน ๖ หัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นต้น^{๑๒๖} นอกจากนั้นยังนำระบบการจกเก็บค่าน้ำ
 อัคราที่รักษุมตามแบบอย่างหัวเมืองชายทะเลเช่น เมืองราชบุรี และ เพชรบุรี ซึ่งเป็น
 หัวเมืองที่ผลิตผลการส่งออกภาคเกษตรกรรมมาใช้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะที่เมือง
 กำแพงเพชร^{๑๒๗} และรัฐยังดำเนินการให้เจ้าภาษีนายอากรทำการประมูลจกเก็บในรูปของ
 ผลผลิตส่วนเกินประเภทสินค้าของป่าที่เป็นผลพลอยได้จากระบบส่วยที่บรรดาเจ้าเมือง
 กรมการเมือง และตลอดจนนายกองส่วย เพราะปรากฏว่าเจ้าภาษีจะทำการจกเก็บภาษี
 ผลผลิตจากกองส่วยพร้อมกับผลผลิตส่วนเกิน ดังปรากฏว่าเจ้าเมืองเพชรบูรณ์ส่งส่วย
 ป่านหมวก :

^{๑๒๕} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๓, เลขที่ ๒๐. บัญชีจำนวน
 เลขห้าร้อยไปรษณีย์และซั้ง.

^{๑๒๖} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๔๔. สารตรา
 เรื่องตั้งให้เงินเป็นขุนชำนาญไฟศาล นายอากรเกวียน.

^{๑๒๗} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๓๖. ใบบอก
 เมืองกำแพงเพชร เรื่องนายทองอยู่ กำนันตลาดเมืองกำแพงเพชร ทำเรื่องราวเกี่ยวกับภาษี.

จากหลักฐานดังกล่าวจะเห็นได้ว่าการจัดเก็บภาษีของผู้ประมวลภาษีจัดเก็บก้าว
 ภายและเข้าซ้อนกับระบบส่วย นอกเหนือจากการจัดเก็บภาษีผลผลิตส่วนเกินของบรรดา
 พ่อค้าที่นำสินค้าลงมาจำหน่าย

นอกจากนั้นรัฐยังเปิดโอกาสให้ชาวจีนบางกลุ่มเข้ามาสังกัดในการจัดเก็บระบบ
 ส่วยอีกด้วย โดยเฉพาะนายกองส่วยสี่ฝั่ง เมืองนครสวรรค์มีชาวจีนเป็นนายกองส่วย^{๑๒๕}
 ซึ่งจากการรับทำประมวลภาษีอากรของชาวจีน ทำให้เกิดการสูญเสียผลประโยชน์ทาง
 เศรษฐกิจของบรรดากลุ่มผู้นำในท้องถิ่นที่เห็นได้ชัดมากยิ่งขึ้น เพราะปรากฏว่าเมืองที่มี
 กองส่วยสังกัดน้อยจะมีฐานะยากจนโดยเฉพาะเมืองพิจิตร ดังปรากฏว่า พระพิจิตรเป็น
 หนี้สิน กล่าวคือ "อ้ายม่วง อีนก คิดเงินพระพิจิตรผัว ล้อบภรรยา ๑ ซ้ง ๑๐ คำสั่ง
 อ้ายม่วง อีนกไปทวงถาม พระพิจิตรบิคพลั่วเสีย..."^{๑๓๐}

^{๑๒๔} กหช., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๑๕๐. สารตรา
 เรื่องได้รับบอกให้ขุนจำเริญคุมเอาปานส่วยเมืองเพชรบูรณ์.

^{๑๒๕} กหช., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๑๑๗. สารตรา
 ทอบเมืองพิษณุโลก เรื่องให้ชำระเลขส่วยฝั่ง กองหลวงอินสมบัต.

^{๑๓๐} กหช., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๕๕. หนังสือพระยา
 ศรีสุทเทพถึงผู้ว่าการเมืองสวรรค์ เรื่องปล่อยค้วนายเพชร นายจันทน์ นายมาก.

จากกรณีดังกล่าวจึงทำให้กลุ่มผู้นำในท้องถิ่นในหัวเมืองฝ่ายเหนือต้องสูญเสียผลประโยชน์ ในขณะที่ระบบเจ้าภาษีนายอากรที่มีชาวจีนเป็นกลไกที่สำคัญ กำลังรุกคืบหน้าและเลื่อนไหลเข้าสู่ระบบราชการในท้องถิ่น^{๑๓๑} และนอกจากนั้นชาวจีนสร้างฐานะร่ำรวยขึ้นในท้องถิ่น หัวเมืองฝ่ายเหนือ เช่น

พระวิเศษชุบผลได้ร่วมกับจีนชง ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์พระวิหาร
พระแท่นศิลาอาสน์ แขวงเมืองพิไชย พรอบควยชำระราชการเมือง
พิไชย สวรรคโลก และราษฎร พร้อมกันยกเครื่องบนพระวิหาร^{๑๓๒}

และนอกจากนั้นยังมีการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมระหว่างชาวจีนกับชาวพื้นเมือง เช่น กรณีเงินหลุมืองสวรรคโลกแต่งงานกับอำแดงพืง เป็นต้น^{๑๓๓} ซึ่งกรณีนี้เป็นกรณีหนึ่งที่หยิบยกขึ้นมาเพื่อให้เห็นภาพของชาวจีนในการแทรกซึมเข้าไปเพื่อดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ทั้งในระดับเมืองและท้องถิ่นชนบทที่ห่างไกล โดยอาศัยกลไกของรัฐทางเศรษฐกิจเป็นเกราะคุ้มครอง^{๑๓๔} โดยเฉพาะระบบเจ้าภาษีนายอากรได้ขยายวงกว้างมากขึ้นและรุกคืบหน้าอย่างรวดเร็ว ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้นำมาซึ่งการสูญเสียผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของบรรดากลุ่มผู้นำในหัวเมืองฝ่ายเหนือ จึงเป็นสาเหตุทำให้เกิดปฏิกริยาต่อต้านระบบเจ้าภาษีนายอากร ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๖ ในกรณีการตั้งเงินน้อยเป็นที่หมื่นเทพ นายอากรสมพัศธรเมืองกำแพงเพชร ถูกพระยากำแพงเพชร กรมการเมือง และสมักรมรรคพวกกลั่นแกล้งโดยการขวางปากก่อนคืนใส่เรือเงินอยู่เพื่อข่มขู่ ซึ่งเงินอยู่เป็นผู้ที่

^{๑๓๑} กหข., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๗๔. ใบบอกเมืองพิษณุโลกส่งไม้ขอนสักจำนวนเกณฑ์.

^{๑๓๒} กหข., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๒๒. สารตราเจ้าพระยาจักรี เรื่องตั้งหลวงบำรุงกองนอกเป็นพระณรงค์เรืองเดช เจ้าเมืองภูมิ.

^{๑๓๓} กหข., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๓, เลขที่ ๗๕. ใบบอกเมืองสวรรคโลก.

^{๑๓๔} รัฐจะให้ความคุ้มครองชาวจีน ดังจะกล่าวในบทต่อไป.

ได้รับมอบหมายจากนายอากรให้ไปจัดเก็บอากรสมัคศร^{๑๓๕}

การกระทำดังกล่าวของเจ้าเมืองกำแพงเพชร เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงการกระทบกระเทือนต่อสถานภาพของตัวเองทางเศรษฐกิจ เพราะปรากฏว่าพระยากำแพงเพชร กีดกันการจัดเก็บภาษีอากรดังกล่าว "...เกียกกันเสียว่า แต่ก่อนไม่เคยมีหายอมไม่ให้เรียกอากรสมัคศร กับราษฎรไม่"^{๑๓๖} จากการสูญเสียผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และการพยายามกำจัดอิทธิพลของชาวจีนโดยอาศัยอำนาจในระบอบท้องถิ่นชัchwang จึงทำให้พระยากำแพงเพชรพยายามที่จะเข้าดำเนินการจัดเก็บภาษีอากรเสียเอง ดังปรากฏ

...อย่าให้พระยากำแพงเพชร กรมการ เกียกกันให้เกิดความเกี่ยวข้องต่อไปได้ หรือว่าพระยากำแพงเพชร กรมการ จะรับเรียกอากรสมัคศรได้ ก็ให้แบ่งคนลงไปประมูลกันต่อ...^{๑๓๗}

ปฏิกิริยาต่อต้านระบบเจ้าภาษีนายอากรได้ทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ เมื่อทางรัฐส่วนกลางได้ส่งสารตราแต่งตั้งเงินมาก เป็นขุนชำนาญไพศาล นายอากรเกวียน ๖ หัวเมืองฝ่ายเหนือ อันได้แก่กำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก พิษณุโลก พิจิตร และพิชัย ในอัตรากาการจัดเก็บคือ เกวียนเทียมกระบือปีหนึ่งเล่มละ ๒ บาท และเกวียนเทียมวัวปีหนึ่งเล่มละ ๑ บาท ๒ สลึง โดยเรียกเก็บอากรส่งเข้าพระคลังมหาสมบัติปีละ ๑๐ ชั่ง และเมื่อขุนชำนาญไพศาลขึ้นไปเรียกเก็บอากรเกวียนกับราษฎรในแขวงเมืองกำแพงเพชร พระยากำแพงเพชรและกรมการได้ทำการชัchwang ไว้ไม่ให้ราษฎร เจ้าของเกวียนล่อสาเลี้ยเงินอากร^{๑๓๘} และปัญหาดังกล่าวทำให้เกิดการรวมกลุ่มของบรรดา

^{๑๓๕} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๖๕. สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยากำแพงเพชร เรื่องตั้งเงินน้อยเป็นที่หมื่นเทพ.

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๓๗} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๓๘} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๔๕. สารตราเรื่องตั้งให้เงินมากเป็นที่ขุนชำนาญไพศาล นายอากร.

ผู้นำในหัวเมืองฝ่ายเหนือ เมื่อรู้สึกว่าคุณเสียผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะเจ้าเมืองและกรมการเมือง ดังปรากฏว่า

พระยากำแพงเพชร กรมการชักชวนไว้ไม่ให้ราษฎร เจ้าของเกวียน
ล่อลวงเสียเงินอากร เจ้าเมือง กรมการและราษฎร

เมืองพิศตร

เมืองสุโขทัย

เมืองพิชัย

เมืองพิษณุโลก

เมืองสวรรคโลก

รู้ความว่าเมืองกำแพงเพชรชักไว้ ไม่เสียเงินอากรเกวียนล่อลวง
เจ้าเมือง กรมการและราษฎรหัวเมืองทั้งปวงก็พากันชัก เสียหา
ผูกแก่เงินอากรไป...^{๑๓๕}

จากปัญหาดังกล่าวทำให้รัฐส่วนกลางต้องพยายามรอมชอมในการประสานผล
ประโยชน์แก่กลุ่มผู้นำในท้องถิ่นหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยการเปิดโอกาสให้เจ้าเมืองและ
กรมการเมืองทำการประมูลการจัดเก็บภาษีอากร และลดหย่อนอัตราการจัดเก็บภาษีตาม
ข้อเสนอของผู้นำส่วนท้องถิ่น^{๑๔๐} เพราะปรากฏว่าการต่อต้านระบบเจ้าภาษีนายอากรดัง
กล่าวในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ขยายขอบเขตกว้างขวาง ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อน
โดยเฉพาะการรวมกลุ่มของผู้นำ ๖ หัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่งเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงการสูญเสีย
ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอย่างใหญ่หลวงให้กลุ่มคนชาวจีนที่เปรียบเสมือนคนแปลกหน้าที่
เข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ในท้องถิ่นของตน และนอกจากนั้นบรรดาเจ้าเมืองและกรม
การเมืองยังใช้อิทธิพลทางการเมืองในระดับท้องถิ่นบีบบังคับเจ้าภาษีนายอากรทางอ้อม
โดยเฉพาะการยุยงส่งเสริมไม่ให้ราษฎรจ่ายภาษี ซึ่งได้เกิดขึ้นที่เมืองกำแพงเพชรใน

^{๑๓๕} กทช., จดหมายเทศุรชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๔๔. สารตรา
เรื่องคั้งให้เงินมากเป็นที่ขุนชำนาญไพศาล นายอากร.

^{๑๔๐} กทช., จดหมายเทศุรชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๔๕. ใบบอก
เมืองกำแพงเพชร เรื่องขุนชำนาญไพศาล นายอากรล่อลวง กล่าวโทษพระยากำแพง
เพชรว่าชักชวนไม่ให้ราษฎรเสียอากร.

คดีของขุนประเทศไพโรสานต์ ซึ่งเป็นเจ้าภาน้ำมันยางไปเก็บภาษี
จากราษฎรมีผู้ไต่ถาม ๕๑ ราย เป็นพรรคพวกของหลวงปลัด ๒๕ คน
เงิน ๑๕ ตำลึง ๒ บาท ๓ สลึง เพื่อ พรรคพวกของหลวงพิพิธภัย
ผู้ช่วย ๑๑ คน เงิน ๕ ตำลึง ๓ บาทสลึง ข้าทาสภรรยาเจ้าเมือง
กำแพงเพชร ๑๒ คน เงิน ๑๕ ตำลึง ๑ บาท ๒ สลึง เพื่อ จึง
แจ้งให้พระยากำแพงเพชรเอาตัวบุคคลผู้มีรายชื่อนามสอบสวนส่งเงิน
ให้แก่เจ้าภาน้ำมันยางออกไป...^{๑๔๑}

จากการสูญเสียผลประโยชน์ดังกล่าวทำให้บรรดาเจ้าเมืองและกรมการเมือง
ในหัวเมืองฝ่ายเหนือต้องปรับเปลี่ยนวิถีทาง ทางเศรษฐกิจในการรักษาฐานะทาง
การเมืองและเศรษฐกิจที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบเดิมจึงทำให้เหล่าบรรดาเจ้า
เมือง กรมการเมือง และกลุ่มผู้นำในท้องถิ่นต้องปรับเปลี่ยนสถานภาพทางเศรษฐกิจ
เพราะปรากฏว่าเจ้าเมืองและกรมการเมืองในหัวเมืองฝ่ายเหนือหันมาดำเนินการประมูล
ภาชีอากรจากส่วนกลางเสียเอง ดังปรากฏว่า พระพิจิตรและพระยากำแพงเพชรรับทำ
ภาชีอากร กล่าวคือ

เมืองพิจิตรโปรดเกล้าตั้งเงินมีชื่อเป็นนายอากร เกวียนล้อสลึง ๗
แขวงเมืองพิจิตร ถ้าราษฎรมีเกวียน มีสลึงลากเช่น บรรทุกสิ่งของ
เบ็ดเสร็จซื้อขายนายอากร เรียกอากรเกวียนเล่มละ ๒ บาท ถาชน
ชาวห้ามนายอากรเรียกเก็บ... ครั้นอยู่มาพระพิจิตรหลวงยกบัตร
รับผูกขาดอากรเกวียนล้อสลึงออกจากเงิน...^{๑๔๒}

และพระยากำแพงเพชรรับทำอากรป่าฝาง^{๑๔๓} เป็นต้น

^{๑๔๑} กหช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๕๕/๔. เรื่อง
ให้ชำระผู้ชักขึ้นภาน้ำมันยาง เมืองกำแพงเพชร.

^{๑๔๒} กหช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๗๐. หนังสือพระยา
มหาอำมาตย์ถึงพระลพบุรี เรื่องให้ส่งตัวหมื่นทรงละครโจทก์, จำเลย-ทาส มากกรุงเทพฯ.

^{๑๔๓} คณะรัฐบาลฯ..., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, เล่ม ๒. หน้า ๑๒๖.

และนอกจากรับทำการประมูลภาษีอากรของบรรดากลุ่มผู้นำในหัวเมืองฝ่ายเหนือแล้ว ยังพบว่ามีการปรับตัวของกลุ่มผลประโยชน์ในท้องถิ่นเข้าหาระบบเจ้าภาษีนายอากร กล่าวคือได้มีการลงทุนเข้าหุ้นส่วนระหว่างกรมการของหัวเมืองในท้องถิ่น

หลวงพิไชยวารี ทำเรื่องกราบขอพระราชทานทำอากรสมภักสรเมือง นครสวรรค์ ปีละ ๔๗ ชั่ง โดยมีเงินกองโปยเป็นตัวแทน นายอากรไปทำอากรตามเรื่องราวของหลวงพิไชยวารี^{๑๔๔}

และนอกจากนั้นยังมีการร่วมหุ้นส่วนกับผู้นำในท้องถิ่น ดังปรากฏ "อ่าแดงนุ ประมูลอากร คลาด ๕ เมืองเหนือแทนอ่าแดงนัม ขอเลิกเป็นเงิน ๔๐ ชั่ง ๑๐ คำลึง โดยมีเงินทองเป็นหุ้นส่วน"^{๑๔๕}

การปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจในระบบเจ้าภาษีนายอากรของบรรดากลุ่มผู้นำในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่งเป็นลักษณะของการประสานผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในท้องถิ่นหัวเมืองฝ่ายเหนือกับผลประโยชน์ของรัฐส่วนกลาง เพราะระบบเจ้าภาษีนายอากรได้บันทึกผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในระบบเดิมคือการจัดเก็บส่วยของกลุ่มผู้นำในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

ดังนั้นระบบเศรษฐกิจแบบใหม่จึงสามารถทำผลกำไรให้แก่ผู้ดำเนินการจัดเก็บภาษีอากรและในขณะเดียวกันกลุ่มผู้นำในหัวเมืองฝ่ายเหนือก็พยายามเข้าแทนที่กลุ่มผลประโยชน์แบบใหม่ทั้งการรับทำประมูลภาษีอากรเอง และยังพยายามประสานผลประโยชน์กับกลุ่มชาวจีน โดยอาศัยระบบราชการในการประมูลภาษีอากรและสิทธิพิเศษอำนาจทางการเมืองในระดับท้องถิ่น ช่วยสนับสนุนในการดำเนินการจัดเก็บ จึงอาจกล่าวสรุปได้ว่าบทบาทของกลุ่มผู้นำในหัวเมืองฝ่ายเหนือคือการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐ จะพยายามรักษาผลประโยชน์ระบบเศรษฐกิจในรูปแบบเดิมไว้ และในขณะเดียวกันก็พยายามรักษา

^{๑๔๔} กทข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๗๒. สารตราถึงพระไทรเพชรรัตนราชสงคราม เรื่องให้นำควินโปยเข้ามา.

^{๑๔๕} กทข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๔๖. สารตราตั้งกำนันคลาด ๕ เมืองเหนือ.

สถานการณ์ในการปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ ซึ่งมีชาวจีนเป็นกลไกที่สำคัญของรัฐ ส่วนกลาง โดยการรับทำประมูลภาษีอากรและการร่วมทุนกับชาวจีนโดยอาศัยอำนาจทางการเมืองของรัฐในระบอบท้องถิ่น

๔.๔ การจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐ

รัฐได้ดำเนินการจัดเก็บผลประโยชน์ในหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งในระบบส่วยและระบบเจ้าภาษีนายอากรโดยมีหน่วยงานรับผิดชอบในการบริหารงานอยู่ ๔ กรมคือ กรมมหาดไทย กรมกลาโหม กรมนา และกรมท่า ซึ่งมีหน้าที่ในการออกคำสั่งแต่งตั้งบังคับบัญชาและลงโทษเจ้าภาษีนายอากร^{๑๖๖} ตลอดจนทำหน้าที่เฝ้าระวังและควบคุมการส่งส่วยให้ครบตามจำนวนในหัวเมืองที่อยู่ใต้อำนาจบังคับบัญชาของตน สำหรับในเขต ๕ หัวเมืองฝ่ายเหนือ อำนาจหน้าที่บังคับบัญชายู่กับกรมมหาดไทย ซึ่งมีเสนาบดีที่ดำรงตำแหน่งสูงสุดคือ เจ้าพระยาจักรีศรีสุภทราของครุฑ^{๑๖๗}

รายได้ของรัฐที่จัดเก็บในหัวเมืองฝ่ายเหนือสามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภทคือ

^{๑๖๖} สัมคิด ศรีสิงห์, "ภาษีอากร ๗ เมืองเหนือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" บทความทางวิชาการสโมสรอาจารย์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๑๗), หน้า ๑๓๓.

^{๑๖๗} กษ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๒๗๒. สารตราถึงพระยาไทรเพชรรัตนราชสงคราม เรื่องให้นำตัวจีนกองไปย.

๑. ระบบช่วยสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทคือ
 - กองช่วย และช่วยเกณฑ์
๒. ระบบเจ้าภาษีนายอากร
๓. การผูกปี้ชาวจีน

ในที่นี้จะขอแยกประเภทของการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐในรูปแบบทั้ง

๓ ประเภทคือ

๔.๔.๑ ระบบช่วย

๑) กองช่วย

การจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐในรูปแบบกองช่วยในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือ ในสมัยรัตนโกสินทร์ค่อนข้างได้เพิ่มปริมาณขึ้นเป็นจำนวนมากทั้งการเพิ่มผลผลิต และการเพิ่มการจัดเก็บในกองช่วยชนิดใหม่ๆ^{๑๔๔} ทั้งนี้มีผลสืบเนื่องมาจากการเพิ่มกำลังคนในหัวเมืองฝ่ายเหนือดังที่กล่าวมาแล้ว

การจัดเก็บช่วยในรูปแบบกองช่วยนั้นรัฐได้มีการจัดตั้งนายกองช่วยซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มบุคคลภายในท้องถิ่น ทำหน้าที่ควบคุมเลิกไพร่ในสังกัดของท้องถิ่นนั้นๆ เพื่อจัดหาสิ่งของที่มิได้อยู่ส่งให้แก่รัฐ ซึ่งเลิกไพร่ช่วยในสังกัดกองช่วยแต่ละกองจะมีจำนวนไม่เท่ากัน กล่าวคืออาจมีเลิกไพร่ในสังกัดกองช่วยหนึ่งตั้งแต่ ๘, ๑๐, ๑๕ และบางกองช่วยอาจมีจำนวนตัวเลิกถึง ๔๐, ๖๘, ๑๒๒ และ ๒๐๑ เป็นต้น

การจัดเก็บกองช่วยจะมีประสิทธิภาพมากน้อยเพียงใดนั้นบ่อยครั้งจะขึ้นอยู่กับบทบาทของนายกองช่วยในการควบคุมเลิกไพร่ช่วย เพราะปรากฏว่าการควบคุมกองช่วยบางครั้งมีเลิกไพร่ช่วยในสังกัดหลบหนีทำให้นายกองช่วยไม่สามารถจัดเก็บช่วยได้^{๑๔๕} ซึ่งรายได้ของรัฐจากกองช่วยจะแน่นอนครบตามที่ตัวเลขในสังกัดกองช่วยไม่เพิ่มหรือลด

^{๑๔๔} ปรกศุภรายละเอียดกองช่วยไม้ และกองช่วยชนิดอื่นๆในภาคผนวก, หน้า ๒๕๖-๒๕๘.

^{๑๔๕} กษ., จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๓, เลขที่ ๒๐.

ซึ่งนายกongส่งจะต้องจัดส่งสิ่งของตามที่รัฐกำหนด โดยดูจากจำนวนตัวเลขเป็นมาตรฐาน ในการจัดเก็บ- ในการจัดตั้งกองส่งยชนิกใหม่ๆจะคงคำนึงถึงผลผลิตในท้องถิ่นเป็นเกณฑ์ ซึ่งจะเหมือนกับกรเกณฑ์ส่งว่าหัวเมืองใดมีผลผลิตอะไร เช่น เมืองพิชัยมีไม้สักมาก รัฐก็จะจัดตั้งกองส่งไม้ขนสักเป็นกองส่งหลักมากกว่ากองส่งยชนิกอื่นๆ^{๑๕๐}

การจัดเก็บในรูปกองส่งยในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้พบว่ามีกรจัดเก็บเพิ่มขึ้น ทั้งชนิดและปริมาณในสมัยรัชกาลที่ ๓ กล่าวคือได้มีการเพิ่มปริมาณกรจัดเก็บในกองส่งยเดิมเพิ่มมากขึ้น เช่น เพิ่มปริมาณตัวเลขและเพิ่มปริมาณต่อการรับฝักชอบของเลขต่อการส่งส่งโดยเฉพาะกองส่งยไม้ขนสัก ซึ่งเมืองที่รับฝักชอบต่อกองส่งยไม้ขนสักมากที่สุดคือเมืองพิชัย ดังปรากฏในสถิติกรส่งกองส่งยไม้ขนสักปี พ.ศ. ๒๓๗๔-๒๓๘๑ ซึ่งแต่ละเมืองรับฝักชอบกรส่งไม้กองส่งยดังนี้

พิชัย	ปีละ	๑,๑๕๖	รวมส่งประมาณ	๘,๐๘๒	ตัน
พิษณุโลก	ปีละ	๖๖๔	รวมส่งประมาณ	๔,๖๔๘	ตัน
สุโขทัย	ปีละ	๔๒๐	รวมส่งประมาณ	๒,๕๔๐	ตัน
สวรรคโลก	ปีละ	๖๖	รวมส่งประมาณ	๔๖๒	ตัน
กำแพงเพชร	ปีละ	๕๗	รวมส่งประมาณ	๓๕๕	ตัน

จะเห็นได้ว่ากองส่งยไม้ขนสักเป็นกองส่งยหลักในหัวเมืองฝ่ายเหนือ และนอกจากนั้นยังมีกองส่งยชนิดอื่นๆที่หารายได้ให้แก่รัฐในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนืออีกเช่น กองส่งยสีผึ้ง กองส่งยน้ำผึ้ง กองส่งยเหล็ก กองส่งยน้ำรัก กองส่งยกำยาน และกองส่งยครั่ง เป็นต้น

ได้มีการเพิ่มชนิดของการจัดเก็บกองส่งยชนิดใหม่ๆภายหลังกบฏเจ้าอนุวงศ์ กล่าวคือได้มีการกวาดต้อนและเกลี้ยกล่อมกลุ่มชนวนัชนิธรรมล้านช้าง เข้าสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่งได้ส่งผลทางตรงต่อการเพิ่มปริมาณการผลิตในระบบส่งยและต่อการดูกลั่นกลุ่ม

^{๑๕๐} ดูรายละเอียดภาคผนวกในส่วนของการจัดเก็บกองส่งยไม้ขนสัก.

แรงงานเหล่านี้เข้าสู่เลกส์่วยที่สังกัดในหัวเมืองฝ่ายเหนือ^{๑๕๑} การเพิ่มการจกเก็บกองส่วยชนิดใหม่ๆภายหลังการกบฏเจ้าอนุวงศ์ เช่น การเพิ่มกองส่วยทองแดง กองส่วยทองคำ กองลาวพวนเมืองสุวรรณโลก เป็นต้น^{๑๕๒} และนอกจากนั้นยังมีการขยายขอบเขตพื้นที่การจกเก็บส่วยทั้งในรูปกองส่วยและส่วยเกณฑ์ในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะบริเวณหัวเมืองลาวที่คั้งอยู่บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ เช่น การจกตั้งกองส่วยครั้งเมืองค่านซ้าย และเมืองแก่นท้าว^{๑๕๓}

อย่างไรก็ตามการเพิ่มปริมาณการจกเก็บและการเพิ่มการจกเก็บกองส่วยชนิดใหม่ๆ ตลอดจนการขยายพื้นที่ในการจกเก็บส่วยตามหัวเมืองลาวมิได้เกิดจากปัจจัยภายในของรัฐเพียงอย่างเดียว ความต้องการสินค้าของพ่อค้าชาวต่างชาติก็มีส่วนอย่างมากต่อการจกจัดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของรัฐในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือ ดังปรากฏ "...ต้องการครั้งสำหรับตอบแทนลูกค้านายสุลุปก่าป็น..."^{๑๕๔} และ "...ต้องพระราชประสงค์ลกระวานสำหรับตอบแทนสินค้าเมืองนอก จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเกณฑ์เลกเมืองกำแพงเพชรปีละ ๒ หาบทุกปี..."^{๑๕๕}

ซึ่งบางครั้งการเกณฑ์ส่วยและรายได้จากกองส่วยไม่เพียงพอแก่ความต้องการของรัฐ รัฐถึงกับนำรายได้จากภาษีอากรที่จกเก็บได้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือนำมาจกซื้อสินค้า เช่น "นำเงินอากรตลาด อากรฝ้าย และอากรอ้อยเมืองพิษยจกซื้อครั้งในราคา

^{๑๕๑} ฎรายละเอียดในหัวข้อ ๔.๓.

^{๑๕๒} กหช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จรศ. ๑๑๕๕, เลขที่ ๔๓. ใบบอกเมืองสุวรรณโลกส่งใบขอนสั๊กแทนทองคำส่วย.

^{๑๕๓} กหช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๔, เลขที่ ๔๗.

^{๑๕๔} กหช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๐, เลขที่ ๕๐. สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงมหาคไทย กรมการเมืองเพชรบูรณ์ให้เกณฑ์เลกท่าส่วยครั้งถวาย.

^{๑๕๕} กหช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๔๑. ใบบอกเมืองกำแพงเพชร เรื่องส่งเงินแทนผลกระวานส่วย.

หาบละ ๓ ตำลึง ใค้ครั้ง ๕ หาบ ๕๒ ซังจิ้น"^{๑๕๖} ความต้องการสินค้าเพื่อการส่งออกได้
เพิ่มปริมาณการจกเก็บในระบบส่วย ดังปรากฏว่ารัฐได้นำความรู้ความชำนาญจากแรงงาน
ต่างชาติมาเพิ่มผลผลิตในการจกเก็บส่วย โดยเฉพาะการนำเทคนิคใหม่ๆ เข้าสู่ภาค
แรงงานการผลิตในกองส่วย กล่าวคือ

...ไปรคเกล้าให้จกจิ้นใส่หูที่เคยสันทักจกเจุนเคยรอนทองมามากเบื่อง
มาแตกอนให้ขุนพิพิทธภักดีพาจิ้นใส่หูขึ้นไปคูที่บอรอนทอง ณ แขวงเมือง
สวรรคโลก...^{๑๕๗}

อย่างไรก็ตามกระบวนการผลิตให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ของรัฐในระบบส่วย
โดยเฉพาะกองส่วยในส่วนของหัวเมืองฝ่ายเหนือได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปในช่วงตอนปลาย
สมัยรัชกาลที่ ๓ กล่าวคือการจกเก็บผลประโยชน์ของรัฐในรูปผลผลิตเริ่มมีปัญหาเพิ่มบาก
ขึ้นเมื่อรัฐไม่สามารถจกเก็บผลผลิตในรูปสิ่งของได้^{๑๕๘} จากปัจจัยดังกล่าวจึงทำให้รัฐ
ต้องปรับเปลี่ยนการจกเก็บกองส่วยจากสิ่งของมาเป็นเงินตรา เช่นการจกเก็บกองส่วย
ไม้ขนสีก กองส่วยทองแดง และกองส่วยทอง เป็นต้น โดยให้ไพร่จ่ายค่าตัวในรูปตัว
เงินได้^{๑๕๙} จากปัญหาดังกล่าวจึงเป็นปัจจัยประการสำคัญที่ทำให้รัฐต้องจัดตั้งกองส่วยเงิน
ขึ้นในหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นครั้งแรก เพื่อแก้ไขการขาดแคลนสินค้าของป่า และเพื่อการ
จกเก็บผลประโยชน์ของรัฐให้มีรายได้ที่แน่นอน

อาจกล่าวสรุปได้ว่ากองส่วยในหัวเมืองฝ่ายเหนือนับว่าทำรายได้ให้แก่รัฐเป็น
จำนวนมากโดยเฉพาะของป่าและตลอดจนแร่ธาตุ ซึ่งกองส่วยที่ทำรายได้ให้แก่รัฐเป็น

^{๑๕๖} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๕๗. ใบบอก
พระศรีสุริยะราชา เมืองพิชัย.

^{๑๕๗} กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๘, เลขที่ ๑๐.

^{๑๕๘} ฎรายละเอียดในบทที่ ๕,

^{๑๕๙} ฎรายละเอียดจากภาคผนวกในส่วนของการจกเก็บส่วยชนิดต่างๆ.

จำนวนมากคือกองส่วยไม้ขนสลัก กองส่วยครึ่ง กองส่วยทอง และกองส่วยทองแดง
เป็นต้น^{๑๖๐} ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นถึงการจกเก็บในกองส่วยในหัวเมืองฝ่ายเหนือคือ

กองส่วย	พ.ศ.	เมือง	จกเก็บได้ประมาณปีละ
ไม้ขนสลัก	๒๓๓๔-๒๓๔๔	พิชัย พิษณุโลก พิจิตร ตาก กำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก	๒,๐๐๐ กัน
สีผึ้ง	๒๓๕๒	พิชัย พิษณุโลก พิจิตร ตาก สวรรคโลก สุโขทัย กำแพงเพชร เพชรบูรณ์	๑๓๓ บาท ๕๐ สติงค์
	๒๓๖๓	พิษณุโลก พิจิตร สวรรคโลก สุโขทัย กำแพงเพชร	๓๕ บาท ๔๐ ชั่ง
	๒๓๗๔	สุโขทัย พิชัย พิษณุโลก กำแพงเพชร สวรรคโลก นครสวรรค์ พิจิตร ตาก	๔๗ บาท ๕๖ ชั่ง
น้ำผึ้ง	๒๓๗๐	พิษณุโลก พิจิตร พิชัย กำแพงเพชร ตาก สุโขทัย สวรรคโลก นครสวรรค์	๕,๕๔๔ บาท
ทอง	๒๓๗๔	พิษณุโลก	๒ ชั่ง ๒ ตำลึง ๒ สติง
		เพชรบูรณ์	๑ ชั่ง ๑๓ ตำลึง
		สวรรคโลก	๑๕ ตำลึง ๒ บาท ๒ สติง

^{๑๖๐} กระจายละเอียดการจกเก็บผลประโยชน์ของรัฐในภาคผนวกจะทำให้เข้าใจ
ถึงผลผลิตของรัฐในหัวเมืองฝ่ายเหนือ.

กองส่วย	พ.ศ.	เมือง	จัดเก็บได้ประมาณปีละ
ทอง	๒๓๘๑	พิษณุโลก	๑๐ ชั่ง ๑ ตำลึง ๑ บาท ๒ สลึง
		สวรรคโลก	๕ ชั่ง ๑ ตำลึง ๓ บาท
	๒๓๘๔	เพชรบูรณ์	ไม่ทราบจำนวน แต่มี ปริมาณการส่งเป็นจำนวน มาก
จรั้ง	๒๓๗๐-๒๓๘๔	เพชรบูรณ์ เลย หล่มสัก แก่งท่าว	๕๐๐ บาท
ทองแดง	๒๓๘๐-๒๓๘๔	สุโขทัย	๑๗ บาท ๒๐ ชั่ง
		สวรรคโลก	๑๐ บาท
		พิชัย	๑๒๓ บาท
เหล็ก	๒๓๖๗-๒๓๘๔	พิชัย	๒๒ บาท
กำยาน	๒๓๘๑	เพชรบูรณ์ เลย หล่มสัก แก่งท่าว	-

ที่มา กระจายละเอียดจากภาคผนวกการจัดเก็บกองส่วย, หน้า ๒๕๖-๒๕๘.

๒) ส่วยเกณฑ์

ส่วยเกณฑ์ รัฐจะทำการจัดเก็บในรูปแบบของผลผลิตมากกว่าที่จะจัดเก็บในระบบเงินตรา ทั้งนี้อาจมีผลสืบเนื่องมาจากการขาดแคลนเงินตราในระบบเศรษฐกิจ เพราะปรากฏว่ามีผู้ลักลอบทำเงินปลอมขึ้นเป็นจำนวนมากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่นที่เมืองฉะเชิงเทราและกำแพงเพชร ดังกรณีตัวอย่างที่เมืองกำแพงเพชรว่า

นายน้อย นายขำ ทำเงินปลอมขึ้นใช้ แล้วเอาเงินแดงแจกจ่ายให้พรรคพวกไปใช้ ทางราชการจับตัวได้ส่งตัวผู้ทำและผู้ใช้ส่งไปชำระคดีความที่กรุงเทพฯ^{๑๖๑}

เป็นปัจจัยประการหนึ่งซึ่งทำให้รัฐในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๑ จนถึงตอนต้นสมัยรัชกาลที่ ๓ จัดเก็บผลผลิตในระบบส่วยในรูปแบบของสิ่งของ ซึ่งการเกณฑ์ส่วยรัฐจะทำในบางโอกาส^{๑๖๒} เช่นผลผลิตของส่วยชนิดนั้นๆขาดแคลน อันอาจมีผลสืบเนื่องมาจากการค้ากับต่างชาติ เช่นรัฐเกณฑ์ผลกระวานส่วยและแร่ โดยให้เหตุผลว่า "...ต้องพระราชประสงค์ผลแร่สำหรับคอบแทนสินค้าเมืองนอก..."^{๑๖๓} และนอกจากนั้นยังมีการเกณฑ์ส่วยที่ใช้ในราชการของรัฐส่วนกลางอื่นๆ เช่น เกณฑ์ส่วยไปขอสลักเพื่อใช้ในกิจการศาสนาและซ่อมแซมพระนคร เป็นต้น^{๑๖๔} ซึ่งลักษณะการจัดเก็บในการเกณฑ์ส่วยในหัวเมืองฝ่ายเหนือจะคล้ายกับการจัดเก็บในระบบกองส่วย แต่การจัดเก็บในระบบเกณฑ์ส่วยจะมีเจ้าหน้าที่จากส่วนกลางไปทำหน้าที่เร่งรัดในการจัดส่งส่วยของบรรดาเจ้าเมือง และ

^{๑๖๑} กหข., จดหมายเหตุนครรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๕๕/๔. หนังสือถึงพระยากำแพงเพชร เรื่องผู้ทำเงินปลอม.

^{๑๖๒} กหข., จดหมายเหตุนครรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๔๑. ใบบอกเมืองกำแพงเพชร เรื่องส่งเงินแทนผลกระวานส่วย.

^{๑๖๓} กหข., จดหมายเหตุนครรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๔๘. ใบบอกพระยารามณรงค์เมืองกำแพงเพชร.

^{๑๖๔} ฎกราชดะเอียด เกณฑ์ส่วยไปในภาคผนวก. หน้า ๒๘๘-๒๘๙.

กรมการเมืองที่ทำหน้าที่ในการควบคุมส่วย เช่น มีการจัดส่งขุนจ่าณรงค์อักษรข้าหลวงทำ
หน้าที่ขึ้นไปเร่งรัดการจัดส่งไม้ขอนสักส่วยเกณฑ์ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ^{๑๖๕}

การเกณฑ์ส่วยในหัวเมืองฝ่ายเหนือมีความคล้ายคลึงกับกองส่วยมากกล่าวคือ
รัฐจะทำการเกณฑ์ส่วยจากผลผลิตที่มีมากในท้องถิ่นเป็นสำคัญ ถึงแม้ว่าการเกณฑ์ส่วย
บางครั้งจะประสบปัญหาว่าในบางท้องถิ่นจะไม่มีผลผลิตชนิดที่ค้องการ เช่น รัฐเกณฑ์
ส่วยไม้ขอนสักเมืองนครสวรรค์ แต่เมืองนครสวรรค์ไม่มีขอนสักรัฐจำเป็นต้องอนุโลมให้
จัดส่งส่วยเกณฑ์ไม้ตะแบกแทนในอัตราไม้ขอนสัก ๑ คัน ตรีไม้ตะแบก ๒ คัน^{๑๖๖}

และนอกจากนั้นการเกณฑ์ส่วยยังคำนึงถึงจำนวนตัวเลขในสังกัดของแต่ละ
เมืองเป็นเกณฑ์ในจัดเก็บอีกด้วย^{๑๖๗}

การเกณฑ์ส่วยในหัวเมืองฝ่ายเหนือเท่าที่รวบรวมจากสถิติข้อมูลการส่งส่วย
จากหลักฐานประเภทใบบอก สวรรครา และฎีกา จะเห็นได้ว่าตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ ๒
เป็นต้นมา ไม้ขอนสักเป็นไม้ที่ถูกเกณฑ์ส่วยมากที่สุดใน ๗ หัวเมืองฝ่ายเหนือ (ยกเว้น
เมืองเพชรบูรณ์ และนครสวรรค์) โดยเฉพาะเมืองที่ถูกเกณฑ์มากที่สุดคือเมืองพิษณุซึ่ง
คู่ได้จากสถิติการส่งไม้และรับไม้จากรัฐส่วนกลางในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๗๗-๒๓๘๑ จาก
จำนวนที่รวบรวมได้ ๖๔ ครั้ง เมืองพิษณุส่งไม้ขอนสักถึง ๓๑ ครั้ง ในขณะที่เมืองสุโขทัย
๘ ครั้ง พิษณุโลก ๗ ครั้ง และเมืองอื่นๆตามลำดับ^{๑๖๘}

^{๑๖๕} กหข., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๕๖. ใบบอกเมือง
สวรรคโลกส่งไม้จำนวนเกณฑ์.

^{๑๖๖} กหข., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๒๖๖. บัญชีราย
วันส่งไม้ขอนสัก.

^{๑๖๗} โปรดดูรายละเอียดภาคผนวก ในเรื่องเกณฑ์ส่วย, หน้า ๒๘๘-๓๐๕.

^{๑๖๘} ดูรายละเอียดในภาคผนวก ในเรื่องการเกณฑ์ส่วยไม้ และกองส่วยไม้ขอนสัก
ซึ่งผู้เขียนใบสามารถแยกแยะสถิติออกมาเป็นกองส่วย และส่วยเกณฑ์ ดังนั้นการวิเคราะห์
ตีความข้อมูลจากหลักฐานในลักษณะแบบแยกประเภทจะทำให้ผิดพลาดมากกว่า.

นอกจากนั้นการเกณฑ์ส่วยที่มีอันดับรองลงมาคือส่วยเร็ว ครั่ง ป่าน กระจวาน และส่วยอื่นๆ^{๑๖๕} ซึ่งตารางที่จะยกตัวอย่างต่อไปนี้จะสามารถแจกแจงการเกณฑ์ส่วยในหัวเมืองฝ่ายเหนือ และประมาณการส่งส่วยในแต่ละปีจากหลักฐานที่รวบรวมได้

ส่วยเกณฑ์	พ.ศ.	เมือง	จัดเก็บได้ประมาณปีละ
ไม้ขนสีก	๒๓๕๒	สุโขทัย พิษณุ สวรรคโลก	ไม้ทราบจำนวน
	๒๓๖๓-๒๓๘๔	สุโขทัย พิษณุ สวรรคโลก พิจิตร กำแพงเพชร ตาก	๒,๐๐๐-๓,๐๐๐ คัน
ไม้ตะแบก	๒๓๖๓-๒๓๘๔	นครสวรรค์	๒๐๐ คัน
ไม้เค็ง ไม้แดง ประเภท ไม้กงเรือ ไม้ฉาก ไม้เสากระ โคง	๒๓๘๐-๒๓๘๔	เพชรบูรณ์และเมืองขึ้น	๔๐ ทัว
ไม้ยาง	๒๓๖๓-๒๓๘๔	สุโขทัย พิษณุโลก	-
ป่าน	๒๓๗๔-๒๓๘๔	เพชรบูรณ์	๑๕๐ หมาย
เร็ว	๒๓๘๒-๒๓๘๔	ตาก กำแพงเพชร	๑๐๐ หมาย
กระจวาน	๒๓๗๔-๒๓๘๔	กำแพงเพชร นครสวรรค์	๓ หมาย

^{๑๖๕} ฎรายละเอียด การเกณฑ์ส่วยในภาคยวนก, หน้า ๒๔๔-๓๐๕.

ส่วยเกณฑ์	พ.ศ.	เมือง	จัดเก็บได้ ประมาณปีละ
ส่วยอื่นๆ เช่น สีเสียด ปีกนกกกระแต แกนสน ยอดลาน กรักขมุน ขอนกอก นอระนาค	๒๓๖๘-๒๓๘๘	-	-

ที่บา ภูภาคผนวก การจัดเก็บส่วยเกณฑ์, หน้า ๒๘๘-๓๐๕.

๔.๔.๒ การจัดเก็บในระบบเจ้าภาษีนายอากร

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานฎีกาให้ทรงจำแนกลักษณะการจัดเก็บภาษี ซึ่งปรากฏว่าการเรียกเก็บก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังไม่ปรากฏคำว่า "ภาษีอากร" คงมีแต่คำที่เรียกว่า "ส่วยสาอากร" หรือ "ส่วยสัดพัทธยากร" ซึ่งมีอยู่ ๔ ประเภทคือ จังกอบ อากร ส่วย และฤชา^{๑๗๐}

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ รัฐบาลได้เปิดโอกาสให้เอกชนทำการประมูลจัดเก็บภาษีอากรเกือบทุกชนิด^{๑๗๑} ลักษณะของการจัดเก็บผลประโยชน์ให้แก่รัฐของเจ้าภาษีนายอากรจะทำการจัดส่งเงินทดแทนให้แก่รัฐจำนวนหนึ่งตามราคาการประมูลในการตกลงกันเป็นรายๆ ไปโดยจะทำการจัดส่งเป็นงวดๆ เช่น

...หลวงพิไชยวาริรับท่าอากรสบกัศรโดยมีเงินกองไปยเป็นหุ้นส่วน
ปีละ ๔๗ ชั่ง ๗ แฉวง เมืองนครสวรรค์ ส่งปี งวดๆ ละเดือน ๔
งวดหนึ่ง...^{๑๗๒}

ลักษณะการประมูลภาษีอากรโดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๓ นั้นผู้มีบทบาทอยู่เบื้องหลังการประมูลภาษีอากรของชาวจีนส่วนใหญ่คือเจ้านายจากส่วนกลาง และการประมูลผู้ที่ต้องการจะเป็นเจ้าภาษีนายอากรจะต้องไปประมูลกับ "เจ้าจำนวน"^{๑๗๓} ซึ่งหมายถึงเจ้าหน้าที่ของรัฐผู้ควบคุมชนิดของภาษีโดยตรง เมื่อทางรัฐอนุญาตให้จัดทำได้อีกจะแต่งตั้งยศลาบรรคาศักดิ์ให้แก่เจ้าภาษีนายอากรออกมาทำหน้าที่จัดเก็บแทนรัฐส่วนกลางต่อไป

^{๑๗๐} กรมศิลปากร, "ตำนานภาษีอากร" ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ, ๒. (กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๕), หน้า ๑๔๕-๑๔๗.

^{๑๗๑} ยกเว้นอากรค่านาที่รัฐดำเนินการจัดเก็บเอง โปรดดูรายละเอียดอากรค่านาในภาคผนวก, หน้า ๓๐๖-๓๑๗.

^{๑๗๒} กษ., จกหมา ยเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๗๒.

^{๑๗๓} สมคิด ศรีสิงห์, "ภาษีอากร ๗ เมืองเหนือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น",

หน้า ๑๓๓.

การประมูลภาษีอากรในหัวเมืองฝ่ายเหนือจากการตรวจสอบหลักฐานร่วมสมัย
จะเป็นชาวจีนมากกว่าชาวไทย ยกเว้นนายอากรตลาด^{๑๗๔} ในที่นี้จะขอแยกประเภทของ
ภาษีและอากร ที่ทำการจัดเก็บแต่ละชนิดในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

๑) อากร คือส่วนที่รัฐเรียกเก็บจากผลผลิตของราษฎร และผู้ประกอบการ
ต่างๆในการจัดเก็บอากรบางประเภทรัฐเปิดโอกาสให้เอกชนได้ผูกขาด ซึ่งส่วนใหญ่เป็น
ชาวจีนและการผูกขาดน่าจะมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เพราะปรากฏว่ามีชาวจีนเข้ามามีบทบาท
ทางด้านการค้าและภาษีในสมัยนี้^{๑๗๕} และในสมัยกรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีได้มี
พระราชบัญญัติให้หลวงหยางได้เป็นนายอากรวังนทที่เมืองสงขลา^{๑๗๖}

การผูกขาดโดยผู้ต้องการ เป็นนายอากรจึง เป็นเรื่องปฏิบัติกันมาก่อนข้างยาว
นานกว่าสมัยรัตนโกสินทร์แล้ว และได้มีหลักฐานแสดงถึงการเสนอตัวขอเป็นนายอากรใน
สมัยรัชกาลที่ ๒ เช่นได้มีชาวจีนขอเข้าไปดำเนินการจัดเก็บอากรสุรา และอากรบ่อนเบี้ย
ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ^{๑๗๗} ซึ่งในที่นี้จะอธิบายลักษณะของชนิดและการจัดเก็บอากรในบริเวณ
ดังกล่าว

การจัดเก็บอากรในหัวเมืองฝ่ายเหนือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากการตรวจ
สอบหลักฐานพบว่าการจัดเก็บอากรในสมัยรัชกาลที่ ๑ และ ๒ ว่ามีการจัดเก็บอากร
อยู่เพียง ๔ ชนิดคือ อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย อากรสีผึ้ง และอากรค่านา ซึ่ง ๓ ชนิด
แรกรัฐเปิดโอกาสให้เอกชนทำการประมูลจัดเก็บ ซึ่งการประมูลจัดเก็บอากรในช่วงแรก
อัตราการประมูลจัดเก็บค่อนข้างสูง เช่น การประมูลอากรสุราในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ ใน

^{๑๗๔} ทรายละเอียด การจัดเก็บอากรตลาดในภาคผนวก, หน้า ๓๒๖-๓๓๕.

^{๑๗๕} ทรายละเอียด วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย, หน้า ๑๘.

^{๑๗๖} กรมศิลปากร, "ตำนานภาษีอากร", ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ, ๒,

หน้า ๑๔๕-๑๔๗.

^{๑๗๗} จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒, จ.ศ. ๑๑๗๑-๑๑๗๓, หน้า ๕๘-๖๕.

๘ หัวเมืองฝ่ายเหนือสูงถึง ๘,๖๔๘ บาท^{๑๗๔} จากสาเหตุดังกล่าวทำให้การประมูลจัดเก็บ
ประสมบัญชีขาดทุนในเวลาต่อมา^{๑๗๕}

อย่างไรก็ตามการจัดเก็บอากรในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้เริ่มคึกคักเพิ่มมากขึ้น
เมื่อชาวจีนเริ่มอพยพเข้าสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นจำนวนมากในสมัยรัชกาลที่ ๓^{๑๘๐} กล่าว
คือชาวจีนได้เริ่มเข้าไปมีบทบาทการประมูลจัดเก็บอากรในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ ๒
และต้นรัชกาลที่ ๓ ชาวจีนส่วนใหญ่เข้าไปในรูปตัวแทนของรัฐในการประมูลจัดเก็บอากร
ซึ่งแต่เดิมรัฐเปิดโอกาสให้มีการจัดเก็บอากรเพียง ๓ ชนิดเท่านั้น^{๑๘๑} และในสมัย
รัชกาลที่ ๓ เพิ่มขึ้นเป็น ๖ ชนิด^{๑๘๒}

การเพิ่มชนิดและปริมาณโดยเฉพาะการจัดเก็บอากรในรูปรายได้ของเอกชน
อาทิเช่น อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย อากรตลาด ส่วนการจัดเก็บอากรผลผลิตเช่น
อากรค่านา (รัฐดำเนินการจัดเก็บเอง) อากรสมพัศชร อากรฝ้าย อากรอ้อย อากรยาสูบ
และอากรจากผลผลิตของป่าเช่น อากรป่าผึ้ง เป็นต้น ก็เพิ่มปริมาณการจัดเก็บเป็นจำนวน
มาก^{๑๘๓} จะเห็นได้ว่ารัฐเปิดโอกาสทางการประมูลจัดเก็บอากรอย่างหลากหลายต่อผลผลิต
ที่มีมากในหัวเมืองฝ่ายเหนือ เพราะปรากฏว่ารายได้จากอากรดังกล่าวรัฐสามารถนำไป
ไปจัดซื้อสินค้าในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือเพิ่มเติม เช่นนำเงินอากรค่านาเมืองตาก

^{๑๗๔} ฎีกายละเอียดการจัดเก็บอากรสุรา ในสมัยรัชกาลที่ ๒, ในภาคผนวก,
หน้า ๓๑๗.

^{๑๗๕} ฎีกายละเอียด การจัดเก็บอากรสุราในภาคผนวก, หน้า ๓๑๗-๓๑๘.

^{๑๘๐} ฎีกายละเอียดเกี่ยวกับบทบาทชาวจีน ในบทที่ ๕ หัวข้อ ๕.๑ และตัวเลขการ
อพยพของชาวจีนเข้าสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือ ในภาคผนวก เรื่องการผูกขาดชาวจีน, หน้า ๓๕๔-๓๖๑.

^{๑๘๑} อากรบ่อนเบี้ย อากรสุรา และอากรสีผึ้ง.

^{๑๘๒} เพิ่มขึ้นคือ อากรสมพัศชร อ้อย ยาสูบ ฝ้าย ป่าผึ้ง และอากรเกวียน.

^{๑๘๓} ฎีกายละเอียดการจัดเก็บอากรในภาคผนวก, หน้า ๓๐๖-๓๔๕.

เมืองพิชัย จักซื้อข้าว, ไม้สัก และนำอากร อ้อย ฝ้าย ยาสูบ ตลอดจนอากรตลาด จักซื้อของป่า เช่น ศรีงั เร่ว และนอระบาศ เป็นต้น^{๑๔๔}

นอกจากนั้นการจักเก็บอากรยังขยายบริเวณพื้นที่ในการจักเก็บเพิ่มมากขึ้น กล่าวคือการจักเก็บอากรส่วนใหญ่มักจะทำการจักเก็บหัวเมืองลุ่มแม่น้ำเท่านั้น^{๑๔๕} แต่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ จะเห็นได้ว่ารัฐได้ขยายขอบเขตของการจักเก็บได้กว้างขวางมากกว่ารัฐอยุธยาเคยปฏิบัติ เช่น การจักเก็บอากรค่าน้ำซึ่งในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ ๑-๒ เคยจักเก็บอากรค่าน้ำในหัวเมืองฝ่ายเหนือบริเวณลุ่มน้ำเท่านั้น แต่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ รัฐได้ออกกฎหมายครอบคลุมการจักเก็บอากรค่าน้ำในหัวเมืองบนพื้นที่สูงในหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะการจักเก็บอากรข้าว นาป่า และข้าวไร่ กล่าวคือ

...แล้วให้ทำทางว่าวรายชื่อราษฎร ผู้ทำนาตราแดง เล็บ แลราษฎร
ทำนาจูงขึ้นใหม่ นอกตราแดง ตราจูง เป็นนาข้านั้นแล ราษฎร
ทำนาทุ่ง นาป่า ข้าวไร่ ข้าวทางบา นาในทองรวงสวน ทองมาบ
ชายเลนริมน้ำ นาปรังขึ้นใหม่ นอกตราแดง ตราจูงนั้นให้กำนันยื่น
ทำทางว่าว รายชื่อราษฎรผู้ทำแควรายให้สิ้นเชิง...^{๑๔๖}

การจักเก็บในลักษณะการขยายพื้นที่ดังกล่าวได้พบในแถบแขวงเมืองเพชรบูรณ์ พิษณุโลก และพิชัย และนอกจากนั้นการจักเก็บอากรสมพัทธ์รได้มีชาวจีนขยายพื้นที่การจักเก็บในแถบเมืองกำแพงเพชรซึ่งไม่เคยปรากฏการจักเก็บมาก่อน ดังปรากฏ

^{๑๔๔} อ่างอิงแล้ว และควรอ่านในภาคผนวกในเรื่องการจักเก็บศรีงัและเร่ว,
หน้า ๒๓๕ และ ๒๔๕.

^{๑๔๕} อาจจะเป็นเพราะรัฐถือการจักเก็บจากเส้นทางคมนาคมเป็นเกณฑ์.

^{๑๔๖} กทข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๑๒, เลขที่ ๔๒. สารตรา
ถึงพระยาเพชรบูรณ์เรื่องให้ส่งกรมการเก็บอากรค่าน้ำส่งกรุงเทพฯ.

...ค้ายเงินน้อยท่าเรือรเวีย่นมาราษฎรปลูกท่าสมภักสรในแขวง เบือง
 ก่าแพงเพชรซื้อขายเป็นอนาประโยชน์หลายปี แล้วยังมีนายอากรเก็บ
เรียกอากรสมภักสรเข้าท้องพระคลังพระมหาสมบัติ เหมือนหนึ่งยัง
หัวเมืองปากใต้ ฝ่ายเหนือทุกหัวเมืองไม...^{๑๘๓}

อาจกล่าวได้ว่าการจัดเก็บอากรในหัวเมืองฝ่ายเหนือเริ่มทำอย่างเป็นล่ำเป็น
 สันชั้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยมีชาวจีนเป็นกลไกที่สำคัญ^{๑๘๔} ซึ่งอากรส่วนใหญ่ที่ทำรายได้
 ให้แก่รัฐเป็นจำนวนมากในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ก็คืออากรจากผลผลิตทางการเกษตรของ
 ราษฎรอันได้แก่อากรค่านา อากรสมพัศธร อากรตลาด อากรฝ้าย และอากรยาสูบ เป็นต้น
 ดังปรากฏในตารางการจัดเก็บอากรในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

^{๑๘๓} กทช., จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๓๕. สารตรา
 เจ้าพระยาจักรีเรื่องค้ายเงินน้อยเป็นขุนเทพา นายอากรสมภักสร.

^{๑๘๔} ฎรายละเอียดเกี่ยวกับชาวจีนในบทที่ ๕ ในหัวข้อ ๕.๑.
 และฎภาคผนวกในการผูกปี้ชาวจีน, หน้า ๓๕๔-๓๖๑.

ชนิดของอากร	พ.ศ.	เมือง	รายได้ประมาณปีละ
อากรค่านา	๒๓๕๔-๒๓๙๔	พิชัย พิษณุโลก พิษณุ ตาก กำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก นครสวรรค์ เพชรบูรณ์	- จัดเก็บในรูปทาง ข้าวไม่ทราบจำนวน - ๕,๐๕๐ บาท
อากรสุรา	๒๓๕๒	พิชัย พิษณุโลก พิษณุ นครสวรรค์ สวรรคโลก สุโขทัย กำแพงเพชร เพชรบูรณ์	๘,๖๕๘ บาท
	๒๓๘๐-๒๓๙๔	เพชรบูรณ์ ตาก สุโขทัย พิชัย สวรรคโลก พิษณุโลก	๒,๓๔๐ บาท
อากรบ่อนเบี้ย	๒๓๕๒	พิษณุ	๘๐ บาท
	๒๓๘๐-๒๓๙๔	พิษณุ นครสวรรค์ ตาก กำแพงเพชร	๑,๔๕๒ บาท
อากรตลาด	๒๓๘๒	พิษณุ พิษณุโลก สุโขทัย สวรรคโลก พิษณุ	๒,๖๖๐ บาท
	๒๓๘๕	"	๒,๘๒๐ บาท
	๒๓๘๖-๒๓๘๘	"	"
	๒๓๘๖-๒๓๘๘	"	๓,๒๔๐ บาท
	๒๓๘๙	"	๓,๔๖๐ บาท
	๒๓๘๘	กำแพงเพชร ตาก	๓๐๐ บาท
	๒๓๘๙	"	๓๒๐ บาท และ สีผึ้ง ๓๐ ขั่ง
	๒๓๘๙	นครสวรรค์	๖๐๐ บาท
๒๓๘๘	นครสวรรค์	๖๖๐ บาท	

ชนิดของอาคาร	พ.ศ.	เมือง	รายได้ประมาณปีละ
อาคารสมพัคษา	๒๓๓๕	พินธุโลก	๖,๕๐๐ บาท
		พิจิตร	๕,๒๒๘ บาท
	๒๓๓๕	กำแพงเพชร	๒๘๐ บาท
	๒๓๓๖	พินธุโลก	๖,๕๐๐ บาท
		พิจิตร	๕,๕๖๘ บาท
	๒๓๓๗	นครสวรรค์	๔,๖๐๐ บาท
		สุโขทัย สวรรคโลก	๕๒๐ บาท
๒๓๓๘	นครสวรรค์	๓,๓๖๐ บาท	
	สุโขทัย สวรรคโลก	๒๓๐ บาท	
๒๓๓๙	พินธุโลก	๒,๕๐๐ บาท	
	พิจิตร	๔,๘๒๘ บาท	
๒๓๔๑	พิจัย	๘๘๐ บาท	
อาคารอ้อย ฝ่าย	๒๓๓๓	พิจัย	๒๕๐ บาท
		สวรรคโลก	๕๖๐ บาท
๒๓๓๘	พินธุโลก	๒๕๐ บาท	
อาคารยาสูบ	๒๓๓๖	สวรรคโลก สุโขทัย	๕๒๐ บาท
	๒๓๓๘	"	๒๒๐ บาท
	๒๓๔๐	พินธุโลก พิจัย และพิจิตร	๑,๓๘๐ บาท
	๒๓๔๐	"	๑,๐๕๐ บาท
	๒๓๔๒	"	๑,๑๒๐ บาท

ชนิดของอาคาร	พ.ศ.	เมือง	รายได้ประมาณปีละ
อาคารป่า้าง	๒๓๖๓-๒๓๘๕	พิจิตร พิษณุโลก สุโขทัย ตาก กำแพงเพชร	๕๐-๖๐ บาท
อาคารเกวียน	๒๓๘๘-๒๓๙๕	พิจัย พิษณุโลก สุโขทัย พิจิตร กำแพงเพชร สวรรคโลก	๘๐๐ บาท

ที่มา คู่มือละเอียดภาคผนวกการจัดเก็บอากร, หน้า ๓๐๖-๓๕๕.

๒) ภาษี

ปัจจัยประการสำคัญที่ทำให้รัฐต้องทำการจัดเก็บภาษีเพิ่มขึ้น อันน่าจะมีผลสืบเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญาเบอร์นี ซึ่งเป็นสนธิสัญญาทางการค้ากับประเทศตะวันตกที่ทำให้รัฐไม่สามารถผูกขาดการค้าได้เต็มที่เหมือนดังแต่ก่อน ซึ่งทำให้การจัดเก็บส่วยมีปริมาณลดลงในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงเป็นสาเหตุประการสำคัญที่ทำให้รัฐต้องเพิ่มการจัดเก็บภาษีชนิดใหม่ๆ^{๑๘๘} ภาษีใหม่ๆที่พบว่ามีการจัดเก็บในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้แก่ ภาษีไม้ซุง ภาษีน้ำมันยาง และภาษีไต้ชัน เป็นต้น และนอกจากนั้นยังมีการจัดเก็บภาษีจากผลผลิตส่วนเกินจากของป่าที่ราษฎรนำมาจำหน่าย

การจัดเก็บภาษีในหัวเมืองฝ่ายเหนือยังมีปริมาณการจัดเก็บไม่มากนัก เท่ากับการจัดเก็บอากร และการจัดเก็บภาษีส่วนใหญ่ออกข้างจะซ้ำซ้อนกับการจัดเก็บในระบบส่วย กล่าวคือ การจัดเก็บส่วยในรูปของผลผลิตตัวอย่างเช่น รัฐจัดเก็บส่วยป่าในเมืองเพชรบูรณ์ เมื่อถึงกำหนดจัดส่งส่วยให้รัฐส่วนกลาง เจ้าพนักงานจะนำส่วยเข้ามาส่งที่กรุงเทพฯ เวลาเดินทางมาถึงด่านภาษีที่เมืองสระบุรีจะโดนเจ้าภาษีจัดเก็บภาษีเหมือนกับพ่อค้าโดยทั่วไป^{๑๘๙} ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญในเวลาต่อมาที่นำไปสู่การปฏิรูปการจัดเก็บระบบภาษีอากร^{๑๙๐}

^{๑๘๘} บุญรอด แก้วกัณหะ, การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น, (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๑), หน้า ๔๒-๔๓.

^{๑๘๙} ทรายละเอียดการจัดเก็บภาษีในภาคผนวก, หน้า ๒๔๔-๒๕๘.

^{๑๙๐} อาจารย์ฉลอง สุนทรวิชัย, ใ้ให้เหตุผลถึงการจัดเก็บภาษีที่ซ้ำซ้อนในการจัดเก็บของรัฐ และทรายละเอียด ชีรัชย์ บุญมาธรรม, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหัวเมืองภาคอีสาน พ.ศ. ๒๓๓๖-๒๔๕๐, หน้า ๑๓๔-๑๓๕.

ชนิดของภาษี	พ.ศ.	เมือง	จัดเก็บได้ ประมาณปีละ
ภาษีไม้ซุง	๒๓๓๗-๒๓๔๕	จัดเก็บที่เมืองนครสวรรค์	๒๐๐-๕๐๐
ภาษีน้ำมันยาง	๒๓๓๗-	กำแพงเพชร	๕,๐๐๐ ทะนาน
	๒๓๔๕	นครสวรรค์	๒,๐๐๐ ทะนาน
ภาษีอื่นๆ ภาษีนุ่น ภาษีไต้, ชัน	๒๓๓๗-๒๓๔๕	ทุกหัวเมือง	-

ที่บา ฎุรายละเอียดภาคผนวกการจัดเก็บภาษี, หน้า ๓๔๕-๓๕๘.

๔.๔.๓ การผูกปี้ชาวจีน

การผูกปี้ชาวจีนจัดเป็นรายที่สำคัญอย่างหนึ่งในหัวเมืองฝ่ายเหนือ^{๑๕๒} โดยเฉพาะการผูกปี้ชาวจีนนอกจากจะทำรายได้เข้าสู่รัฐแล้ว การผูกปี้ชาวจีนยังให้ภาพสะท้อนถึงนโยบายของรัฐในการควบคุมชาวจีนภายในราชอาณาจักร เพราะปรากฏว่าในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้เกิดกลุ่มสมาคมลับของชาวจีนที่เรียกว่า "กลุ่มคิ้วเหี้ย" ซึ่งได้เริ่มทำการก่อวินาศกรรมและปล้นสะดมภักษานุภักษินแถบหัวเมืองลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างและหัวเมืองชายทะเลรอบอ่าวไทย^{๑๕๓}

ดังนั้นการผูกปี้ชาวจีนจึงน่าจะได้ประโยชน์ถึงสองต่อ กล่าวคือได้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการปกครองต่อการควบคุมกลุ่มชนต่างวัฒนธรรมในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ปรากฏในหลักฐานสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งกล่าวถึงการผูกปี้ชาวจีนทั่วราชอาณาจักรในปี พ.ศ. ๒๓๗๗ ผูกปี้ชาวจีนในส่วนของหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ถึง ๑,๗๗๔ คน ได้เงินจากการผูกปี้ถึง ๗,๐๘๖ บาท^{๑๕๔}

อย่างไรก็ตามในเวลาต่อมาไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานถึงการผูกปี้ชาวจีนในส่วนของหัวเมืองฝ่ายเหนือ เพียงแค่ทราบเฉพาะเมืองเช่นที่เมืองนครสวรรค์ในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ ได้มีการผูกปี้ชาวจีนได้เป็นจำนวนถึง ๒,๕๐๘ บาท ในขณะที่ปี พ.ศ. ๒๓๗๗ เมืองนครสวรรค์ผูกปี้ชาวจีนได้เพียง ๒๒๔ บาท^{๑๕๕} จากหลักฐานดังกล่าวในกรณีของเมืองนครสวรรค์พอจะเป็นเครื่องบ่งบอกถึงการอพยพของชาวจีนในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้เป็นอย่างดีในส่วนของหัวเมืองฝ่ายเหนือ ถึงแม้ว่าจะไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานเกี่ยวกับชาวจีนในส่วนของหัวเมืองอื่นๆได้มากกว่านี้โดยเฉพาะเมืองใหญ่ๆอย่างเช่น พิษณุโลก พิษัย และหัวเมืองอื่นๆในบริเวณใกล้เคียงได้

^{๑๕๒} การผูกปี้ชาวจีนจัดเก็บ ๓ ปี ต่อ ๑ ครั้ง.

^{๑๕๓} ฎรายละเอียดชาวจีนในบทที่ ๕ หัวข้อ ๕.๑, หน้า ๑๕๓.

^{๑๕๔} ฎรายละเอียดการผูกปี้ในภาคผนวก, หน้า ๓๕๔-๓๖๑.

^{๑๕๕} เช่นเดียวกับเชิงอรรถ ข้อ ๒.

การผูกปิ่นสาวจีน	พ.ศ.	เมือง	จำนวนเงิน
	๒๓๓๓	ตาก พิจิตร กำแพงเพชร พิจัย สุโขทัย สวรรคโลก พิษณุโลก นครสวรรค์	๓,๐๕๖ บาท
	๒๓๔๓	นครสวรรค์	๒,๕๐๘ บาท
	๒๓๕๒	เพชรบูรณ์	๑๖ บาท

ที่มา คู่มือละเอียดภาคผนวกการผูกปิ่น, หน้า ๓๕๘-๓๖๑.

อาจกล่าวสรุปได้ว่า การจัดผลประโยชน์ของรัฐในหัวเมืองฝ่ายเหนือในช่วงสมัย
รัชกาลที่ ๑ จนถึงตอนกลางสมัยรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๘๐) ผลผลิตของรัฐส่วนใหญ่
จะเป็นรายได้จากการจัดเก็บในระบบส่วย^{๑๕๖} แต่หลังจากปี พ.ศ. ๒๓๘๐ เป็นต้นมา
ผลผลิตของรัฐในระบบส่วยทั้งในรูปของกองส่วยและเกณฑ์ส่วยได้เริ่มลดปริมาณลงทั้งนี้
มีผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนระบบการจัดเก็บจากสิ่งของมาสู่การจัดเก็บในรูปตัวเงิน
และผลผลิตในระบบส่วยในรูปสิ่งของได้กลายเป็นสินค้าที่ต้องการมากสำหรับพ่อค้าเอกชน
จากกรุงเทพฯ ดังปรากฏว่ามีพ่อค้าจากกรุงเทพฯ นำเงินขึ้นไปซื้อนอระมาด งาช้าง และ
ไม้ซอบสักที่เมืองตากและลำปาง^{๑๕๗} และในขณะเดียวกันสินค้าเหล่านี้ก็เป็นที่ต้องการของ
รัฐในระบบส่วย แต่ราษฎรก็พร้อมที่จะผลิตเพื่อการค้าแทนที่จะตอบสนองความต้องการของ
รัฐในระบบส่วย

จากปัจจัยดังกล่าวเหล่านี้จะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การจัดเก็บส่วยลดลง
ในขณะที่การจัดเก็บในระบบภาษีอากรได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะการจัดเก็บผลผลิต
ในรูปของเงินตราจากแหล่งผลิตภาคเกษตรกรรมมากกว่าจะมาจากแหล่งผลิตในรูปของ
ป่า^{๑๕๘} โดยเฉพาะข้าวได้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกในตอนปลายสมัยรัชกาล
ที่ ๓ ซึ่งสามารถเห็นได้จากการเพิ่มผลผลิตและการขยายเนื้อที่ในการเพาะปลูกข้าวใน
หัวเมืองฝ่ายเหนือ^{๑๕๙}

^{๑๕๖} ฎราชละเอียดการจัดเก็บส่วยในภาคผนวก จะเห็นความเปลี่ยนแปลงของการจัด
เก็บส่วยที่ต่อเนื่อง, หน้า ๒๕๖-๓๐๕.

^{๑๕๗} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๓, เลขที่ ๑๐.

^{๑๕๘} อากรผลผลิตจากของป่าเช่นอากรป่าผึ้ง เป็นต้น.

^{๑๕๙} ฎราชละเอียดภาคผนวกในส่วนนี้อากรค่านา, หน้า ๓๐๖-๓๑๗.